
NIJHOFF, MARIS, EN HET HOF VAN GELRE EN ZUTPHEN

*DE INVLOED VAN ISAAK ANNE NIJHOFF OP DE
ARCHIEFWETENSCHAP*

Universiteit
Leiden

Lysanne Tavenier
MA History: Archival Studies
Universiteit Leiden
Begeleider: dr. Paul Brood
Januari 2019

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1:	INLEIDING	4
1.1	Achtergrond	4
1.2	Onderzoeksvragen en structuur	5
1.3	Theoretisch kader	7
HOOFDSTUK 2:	DE ONTWIKKELING VAN HET ARCHIEFWEZEN TOT EN MET DE EERSTE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW	9
2.1	Een kort overzicht van archiefwetenschap tot aan de 19 ^e eeuw	9
2.2	De Franse Revolutie	12
2.3	Het archiefwezen in Nederland	13
2.4	Het archiefwezen in Gelderland	14
2.5	Conclusie	15
HOOFDSTUK 3:	MR. ISAAK ANNE NIJHOFF	18
3.1	Isaak Anne Nijhoff	18
3.2	I.A. Nijhoff als archivaris	19
3.3	De Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde	29
3.4	Nijhoff's archivistisch model	32
3.5	Paulus Nijhoff	37
3.6	De inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen	40
3.7	Conclusie	45
HOOFDSTUK 4:	DE ONTWIKKELING VAN HET ARCHIEFWEZEN VAN DE TWEEDE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW TOT EN MET DE EERSTE HELFT VAN DE TWINTIGSTE EEUW	46
4.1	Het archiefwezen in de tweede helft van de negentiende eeuw	46
4.2	De Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven	48
4.3	De theorie van Nijhoff en de theorie van de <i>Handleiding</i>	49
4.4	Het archiefwezen in de eerste helft van de twintigste eeuw	50
4.5	Het archiefwezen in Gelderland na Nijhoff	52
4.6	Conclusie	55
HOOFDSTUK 5:	DR. ADRIANA JOHANNA MARIS	57
5.1	Adriana Johanna Maris	57
5.2	De loopbaan van A.J. Maris	58
5.3	De archivistische werkwijze van A.J. Maris	60

5.4	De inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen	62
5.4.1	Het ordenen van het archief en de indeling van de inventaris.....	66
5.4.2	Archiefstukken	71
5.4.3	Beschrijven van archiefstukken	73
5.5	Conclusie.....	76
HOOFDSTUK 6: CONCLUSIE		78
LITERATUURLIJST		80
Literatuur		80
Primaire bronnen		82
Archieven		82
Tijdschriften		82
Interviews.....		82

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 Achtergrond

Het Hof van Gelre en Zutphen was vanaf het jaar 1543 tot aan 1811 (in verschillende maten) actief als politiek en juridisch centrum in wat wij nu Gelderland noemen. In 1543 werd er een verdrag gesloten tussen keizer Karel V en de hertogen van Gelre, het Traktaat van Venlo. Hiermee werd verklaard dat het hertogdom Gelre haar onafhankelijkheid zou opgeven, en bij de rest van de Habsburgse Nederlanden zou worden toegevoegd. Wel zou het hertogdom Gelre haar eigen hoogste rechtscollege behouden, wat betekende dat het hoogste gerechtshof van de Habsburgse Nederlanden, de Grote Raad van Mechelen, geen bevoegdheid zou krijgen over Gelderland.¹ De landsvorstelijke raden die Karel V oprichtte om in zijn absentie het bestuur, waaronder de hoogste rechtspraak ook valt, over Gelre en Zutphen te regelen werd het *Hof van Gelre en Zutphen* genoemd.

Het Hof van Gelre en Zutphen heeft tot 1795 standgehouden. Nadat de Bataafse Revolutie in Nederland had plaatsgevonden, werd het oude Hof ontdaan van haar bevoegdheden. Er werd een nieuw Hof van Justitie ingesteld, die, met uitzondering van de politieke werkzaamheden, tot 1802 dezelfde taken bleef uitvoeren als het Hof van Gelre en Zutphen had gedaan. In 1801 werden de Nederlandse gewesten door het Bataafse Gemenebest opnieuw ingedeeld in departementen. Met ingang van 1802 veranderde het Hof van Justitie in Gelderland naar het Departementaal Gerechtshof van Gelderland. Dit heeft tot 1811 voortgeduurd. In dat jaar werden alle rechterlijke instanties van Nederland ontbonden door keizer Napoleon, die een jaar eerder Nederland een onderdeel van zijn Franse keizerrijk had gemaakt. Deze rechterlijke colleges zijn ook na Napoleons vertrek blijven bestaan.

De administratie, en dus ook het archief, van deze oude instanties, die eeuwlang bestaan hebben, werden niet meer actief bijgevuld en -gehouden. Deze archieven werden nu *oud archief*. Hun belang was voortaan vooral historisch. Alleen in enkele gevallen waren zij nog politiek of juridisch relevant, als er naar oude lokale grenzen of rechten verwezen moest worden.

Deze ontwikkeling, samen met de ontwikkelingen die de diplomatiek en de geschiedwetenschap vanaf de zestiende en zeventiende eeuw hebben doorlopen, zorgde ervoor dat er vanaf de negentiende eeuw een archiefwetenschap ontstond. In het laatste decennium van die eeuw werd de Vereniging van Archivarissen opgericht, die kort daarna een handleiding voor archivarissen opstelde. Ondanks deze

¹ Vrijwillige cassatie in Mechelen bleef wel een optie.

standaardisatiepogingen zijn er veel verschillen in de ontwikkelingen van de archivistiek op nationaal, provinciaal en lokaal niveau gebleven.

't Hoff van Nassau te Arnhem, Jacobus Stellingwerf, 1730.

1.2 Onderzoeksvragen en structuur

De centrale vraag achter dit onderzoek luidt: hoe loopt de inventarisatiegeschiedenis van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, en kunnen conclusies worden getrokken over de invloed van I.A. Nijhoff op de archiefwetenschap? Bij het beantwoorden van deze vraag zal dieper worden gekeken naar een aantal verschillende elementen. Ten eerste wordt de inventarisatiegeschiedenis van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen gevolgd. Dit archief is tweemaal geïnventariseerd geweest – eerst in 1865, door Paulus Nijhoff, zoon en leerling van mr. Isaak Anne Nijhoff, en vervolgens in 1978, door dr. Adriana Johanna Maris, die als vrouwelijke archivaris pas ná haar pensioen de optie kreeg om een groot archief te mogen inventariseren. De inventarisatiegeschiedenis van het archief zal in een chronologische volgorde onderzocht worden, wat zal leiden tot een overzicht van de ontwikkelingen in het archiefwezen van zowel Nederland in het algemeen als Gelderland in het bijzonder.

In Hoofdstuk 2 zal een overzicht van de ontwikkelingen in de archiefwetenschap tot aan de negentiende eeuw worden gegeven, waarin wordt stilgestaan bij de invloed van zowel de diplomatiek, de

geschiedwetenschap en de Franse Revolutie op de archivistiek. Ook wordt gekeken naar de gevolgen die de Franse Revolutie heeft gehad voor de ontwikkelingen in de archivistiek van zowel Gelderland als Nederland in haar geheel.

In Hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de eerste inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen. De nadruk zal liggen op de persoon en theorieën van Isaak Anne Nijhoff (1795 – 1863), onderwerp van de centrale vraagstelling van dit onderzoek. De eerste inventarisator van het archief zelf, Paulus Nijhoff (1821 – 1867), zal ook behandeld worden. Nijhoff sr. was een van de eerste provinciale archivarissen van Gelderland en een belangrijk figuur in de ontwikkeling van de archief- en geschiedwetenschap in Nederland. Paulus Nijhoff heeft gewerkt volgens de methode die zijn vader als voornaamste heeft ingesteld, namelijk volgens de tijdrekenkundige orde. De invloed van Isaak Anne Nijhoff op de inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen is daarmee groter dan die van Paulus is geweest, en zal dus een groot deel van dit hoofdstuk omvatten.

Hoofdstuk 4 betreft de ontwikkelingen die in de archiefwetenschap van de laatste helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw hebben plaatsgevonden. Aan het eind van de negentiende eeuw zijn een aantal grote sprongen gemaakt in de archivistiek in Nederland, met als hoogtepunt de publicatie van de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, door archivarissen Samuel Muller Fz., Johan Adriaan Feith en Robert Fruin Th.Az. in 1898.² Deze handleiding en de archiefregels die hierin opgesteld zijn werden zowel nationaal als internationaal aanvaard als toonaangevend. In dit hoofdstuk zal ook worden gekeken naar gelijkenissen tussen de *Handleiding* en de theorie van Nijhoff.

In Hoofdstuk 5 wordt gekeken naar de tweede inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen en de inventarisator, dr. Adriana Johanna Maris (1900 – 1996), die hier van 1966 tot aan 1978 mee bezig is geweest. Zij heeft grotendeels gewerkt volgens de principes die de *Handleiding* geïntroduceerd heeft, net als de rest van Nederland. Haar inventaris zal daarom vergeleken worden met reglementen uit de *Handleiding*, maar ook wordt er gezocht naar persoonlijke opvattingen over de archivistiek die Maris gehad zou hebben.

In Hoofdstuk 6 zal tenslotte het antwoord op de centrale vraagstelling van dit onderzoek worden behandeld.

² S. Muller Fz., J.A. Feith, en R. Fruin Th.Az., *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* (Groningen 1898).

1.3 Theoretisch kader

In dit onderzoek komen verschillende onderwerpen naar boven, die elk in verschillende mate al eerder onderzocht zijn – andere onderwerpen nog nooit expliciet. Eén alomvattend naslagwerk over de geschiedenis en ontwikkelingen van de archiefwetenschap (in Nederland) tot aan nu bestaat bijvoorbeeld niet. Daarom is voor dit onderzoek gebruik gemaakt van verschillende bronnen en disciplines. Voor de vroegste pre-archiefwetenschap moet men kijken naar de ontwikkelingen in de diplomatiek, zoals beschreven door bijvoorbeeld L. Duranti en D.C. Skemer.³ De volgende stap die leidde tot een echte archiefwetenschap is te vinden in de ontwikkeling van de geschiedwetenschap. J. Huizinga en L. Dorsman hebben hier uitstekende uittreksels over geschreven.⁴

De ontwikkelingen van de archiefwetenschap zoals die in Nederland hebben plaats gevonden, worden overzichtelijk samengevat in *Hoofddlijnen van de geschiedenis en organisatie van het archiefwezen* van B. Woelderink.⁵ P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen, als auteurs van *Tekst en context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van 1898*, gaan vervolgens heel gedetailleerd in op de gebeurtenissen en ontwikkelingen in de negentiende eeuw die leidden tot de totstandkoming van de *Handleiding*.⁶ Verder worden veel relevante artikelen gepubliceerd in het (*Nederlandsch*) Archievenblad, verbonden met de (Koninklijke) Vereniging van Archivarissen.

Voor de gebeurtenissen in Gelderland in het bijzonder, is men voornamelijk aangewezen op de onderzoekers die een speciale interesse hebben in de provincie en daarmee verbonden zijn met de *Vereniging Gelre*, een vereniging die zich al sinds 1897 bezighoudt met de beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht, en elk jaar historische jaarboeken uitgeeft. Zo heeft F. Keverling Buisman, voormalig rijksarchivaris van Gelderland, in een van de edities van de jaarboeken van Gelre een uitgebreid en overzichtelijke samenvatting gegeven van de ontwikkelingen in het archiefwezen van Gelderland, van 1802 tot 2002.⁷

Over de archivarissen die in dit onderzoek voornamelijk naar voren komen, is minder geschreven. Isaak Anne Nijhoff is onderwerp geweest van een aantal levensverhalen, en wordt behandeld in Keverling

³ L. Duranti, 'Diplomatics: New Uses for an Old Science part I' in: *Archivaria* 28 (zomer 1989); D.C. Skemer, 'Diplomatics and Archives' in: *American Archivist* vol. 52 (zomer 1989).

⁴ J. Huizinga, *De wetenschap der geschiedenis* (Haarlem 1937); L. Dorsman, *Anderhalve eeuw geschiedenis. (Nederlands) Historisch Genootschap 1845 – 1995* (Den Haag, 1995).

⁵ B. Woelderink, *Hoofddlijnen van de geschiedenis en organisatie van het archiefwezen* (Den Haag 1972).

⁶ P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en Context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998).

⁷ F. Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap. Tweehonderd jaar archiefzorg in Gelderland (1802 – 2002)' in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* (2003), deel XCIV, blz. 81 – 134.

Buismans samenvatting. Ook Nijhoff's tijdrekenkundige orde wordt uitbundig besproken in *Tekst en Context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898*. Veel specifieke informatie over zijn methoden en werkwijzen zijn echter in kader van dit onderzoek zelf uit Nijhoff's eigen geschriften gehaald, achter elkaar gezet en vergeleken met de inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen zoals deze door Paulus Nijhoff is samengesteld.

Adriana Johanna Maris, de tweede inventarisator van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, heeft een minder belangrijke rol in de ontwikkeling van de archiefwetenschap gehad, en heeft daarom amper als onderwerp van onderzoek gefungeerd. Eenmaal is een artikel gewijd aan Maris in een jubileumboek van de Vereniging Gelre, van de hand van rijksarchivaris G.J. Mentink, die Maris persoonlijk gekend heeft.⁸ Ook zijn twee artikelen verschenen over Maris, haar leven en haar werk, in het *Arnhems Historisch Tijdschrift*, van het Arnhems Historische genootschap *Prodesse Conamur*.⁹ Ten slotte is ter gelegenheid van de ontsluiting van Maris' inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen een artikel over Maris en haar inventaris verschenen.¹⁰

Over het Hof van Gelre en Zutphen is veelvuldig onderzoek gedaan, over het archief in mindere mate. Een uitstekend naslagwerk voor de geschiedenis van het Hof en haar archief is de inleiding die Maris zelf geschreven heeft bij haar inventarisatie. Dit werk beslaat maar liefst 425 pagina's, en is door Maris samengesteld, gebaseerd op haar eigen onderzoek in het hofarchief. Over de procesgang in civiele zaken die bij het Hof van Gelre en Zutphen liepen verschijnt binnenkort een procesgids van de hand van Keverling Buisman.¹¹

⁸ G.J. Mentink, 'Mw. dr. A.J. Maris', in: F.W.F.J. Scholten e.a., *Honderd jaar Gelre, vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897 – 1997* (Hilversum 1997), blz. 189 – 196.

⁹ M. Gubbels, 'Het archief als tweede huis. Leven en werk van mej. dr. A.J. Maris (1900 – 1996), deel 1' in: *Arnhems Historisch tijdschrift* (juni 2015), blz. 76 – 95; M. Gubbels, 'Het archief als tweede huis. Leven en werk van mej. dr. A.J. Maris (1900 – 1966), deel 2' in: *Arnhems Historisch tijdschrift* (september 2015), blz. 106 – 126.

¹⁰ O. Moorman van Kappen, 'Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen ontsloten', in: *Nederlands Archievenblad* (1979), blz. 10 – 21.

¹¹ F. Keverling Buisman, *Hof van Gelre en Zutphen 1543 – 1811* (Hilversum, 2019).

HOOFDSTUK 2: DE ONTWIKKELING VAN HET ARCHIEFWEZEN TOT EN MET DE EERSTE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW

2.1 Een kort overzicht van archiefwetenschap tot aan de 19^e eeuw

De geschiedenis van archieven zelf is vele malen ouder dan de geschiedenis van de archiefwetenschap. Vanaf het moment dat het schrift zich ontwikkelde heeft men in archieven de administratief-waardevolle stukken hierin bewaard. De wetenschappelijke traditie van de archivistiek ontwikkelde zich echter pas in de negentiende eeuw na Christus – millennia later dus. De reden dat hier zo'n grote tijdsperiode tussen zit, zal hieronder worden uiteengezet.

In de Oudheid (ongeveer 3000 voor Christus tot 500 na Christus) was het houden van archieven al heel gewoon. Er zijn dan ook meerdere restanten van zulke instituten gevonden, die bij verschillende volkeren en culturen hoorden, zoals de Mesopotamiërs, de Egyptenaren, de Grieken en de Romeinen.¹² Net als vele andere culturele en technologische ontwikkelingen en kennis, verviel het gebruik van archieven dankzij de val van het (West-)Romeinse Rijk in 476, en de komst van nieuwe volkeren in (West-)Europa tijdens de Grote Volksverhuizing in de vierde tot en met de zesde eeuw. Een grote centraliserende macht met een uitgebreid administratief systeem was verdwenen en werd niet vervangen. De nieuwe, voornamelijk Germaanse, volkeren hadden een orale cultuur, en gebruikten het schrift bijna niet. Deze periode, die het begin van de Middeleeuwen luidde, bracht dus een einde van het gebruik van archieven met zich mee, en de archieven die tijdens de vele oorlogen die de vorige eeuwen gekend hebben, nog niet vernietigd waren, verdwenen in de paar eeuwen daarna.

Hier kwam pas rond de elfde en de twaalfde eeuw weer verandering in. Vanaf dan zien we dat er weer geleidelijk aan grotere machtsgebieden zich aan het vormen zijn, onder nieuwe monarchen, steden, of feodale krijgsheren. Zij beginnen hun administraties weer bij te houden, en in archieven te bewaren. Ook de Kerk begon hier gebruik van te maken. Het is dus ook niet verwonderlijk dat er weinig originele documenten van vóór het jaar 1000 bewaard zijn gebleven.

In de dertiende en veertiende eeuw zette deze ontwikkeling zich voort. Machtshebbers begonnen hun grondgebied uit te breiden, en hun archiefpraktijken spreidden zich over hun landgoederen uit. Deze heersers waren veelal nieuw, en hadden geen lange lijn van heersende voorouders waar zij hun macht op kunnen baseren, dus zochten zij naar andere funderingen voor hun macht. Eén mogelijkheid hiervoor

¹² Zie bijvoorbeeld E. Posner, *Archives in the Ancient World* (Massachusetts 1972); M. Molina, 'Archives and Bookkeeping in Southern Mesopotamia during the Ur III period', in: *Compatibilités* 28 (juni 2016); K. Webb, "The House of Books": Libraries and Archives in Ancient Egypt', in: *Libri* vol. 63, deel 1 (maart 2013), blz. 21 – 32.

waren documenten waarin zij dit recht verleend hebben gekregen van andere belangrijke personen, zoals een andere machtshebber, koning, of paus. Het werd dus weer belangrijk om documenten goed te bewaren, als bewijsmateriaal, ditmaal niet alleen voor administratieve redenen, maar ook voor juridische redenen.

Archieven werden de eeuwen daarna steeds belangrijker. In de zestiende eeuw werd het eerste landelijke archief gebouwd door keizer Karel de Vijfde, die in 1542 het *Archivo General de Simancas* liet bouwen en daar het archief van het Spaanse koninkrijk liet onderbrengen. Een wetenswaardig feit is dat Karel V als keizer van het Spaanse Rijk op dat moment heerser van Spanje, de Nederlandse Gewesten, het Heilig-Roomse Rijk, en de Spaanse koloniën was, maar dus alleen de archieven betreffende de Castiliaanse zetel in Simancas liet huisvesten. We zullen zien dat een latere keizer het tegenovergestelde heeft gepoogd te doen.

In dezelfde periode zien we de eerste geschriften over archiefkunde ontstaan. De Duitser Jacob von Rammingen publiceerde in 1571 een handboek over registers en archiefbeheer; in 1632 volgde de Italiaan Baldassare Bonifacio met zijn *De archivis liber singularis*.¹³ Een echte archiefwetenschap ontstond echter pas later. In de zeventiende eeuw lag de nadruk meer op de diplomatiek of oorkondeleer, waarbij de authenticiteit van oude documenten onderzocht werd.

Deze interesse in de authenticiteit van historische bronnen volgt uit een groeiende interesse voor de wetenschap zelf, en de geboorte van de moderne wetenschap in de zeventiende eeuw, dat zich uitte in een wetenschappelijke revolutie. Het rationalisme, het empirisme en het scepticisme kwamen op, en men ging zich realiseren dat historische kennis uit documenten waarop bronnenkritiek was toegepast betrouwbaarder was dan wanneer dit niet was gebeurd.

In 1675 had de Vlaamse bollandist Daniël van Papenbroeck de essay *Propylaeum Antiquarum* geschreven, als onderdeel van de boekenserie *Acta Sanctorum*. In deze serie keken de bollandisten, jezuïeten die zich bezighielden met de studie van heiligenlevens, oftewel hagiologie, kritisch naar de bronnen waarop de levensverhalen van de heiligen gebaseerd zijn, om zo te kunnen bepalen of er sprake was van vervalsingen, of dat het ware en betrouwbare bronnen waren. Het bollandistische instituut is op haar beurt weer ontstaan nadat er behoefte was aan zekerheid en fiducie na de Reformatie in de zestiende eeuw, en de protestanten zich van de Katholieke Kerk afscheidden. Van Papenbroeck kwam tot de conclusie dat veel Merovingische oorkonden door benedictijnen vervalst zouden zijn.

¹³ J.B.L.D. Strömberg, *The oldest archival science: Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management from 1571, and a monography on archives from 1632 by Baldassare Bonifacio* (Lund 2010).

De Fransman en benedictijn Jean Mabillon publiceerde in 1681 zijn antwoord op deze bollandistische beschuldiging in het boek *De re diplomatica*. Hierin legde hij een aantal regels vast die als de grondbeginselen van de diplomatiek zijn gaan gelden. Om de authenticiteit van een historisch document te bepalen, moet er worden gekeken naar het handschrift, de taal, het gebruik van leestekens, vaste uitdrukkingen die gebruikt zouden kunnen zijn, handtekeningen, monogrammen, het materiaalgebruik zoals het perkamentsoort, de inkt en de zegels. Vervolgens is het ook belangrijk om in de gaten te houden of de chronologie klopt, en aan de historische en culturele context.¹⁴ In 1703 probeerden de jezuïeten om Mabillons werk te weerleggen, maar zijn uitgangspunten waren inmiddels zo geaccepteerd, dat zelfs van Papenbroeck een aanhanger van deze methode werd. De diplomatiek is dus ontstaan in religieuze kringen, maar de methodiek gold voor allerlei soorten documenten, en werd ook gebruikt om de authenticiteit van privé-, stads- en staatsdocumenten te bepalen.¹⁵

Tot op dit moment in de geschiedenis was de waarde van (authentieke) archiefstukken nog voornamelijk in administratieve en juridische sferen te vinden. Een historische waarde werd meestal niet erkend, omdat de geschiedenis zelf nog niet als een eigen wetenschap ontwikkeld was. De geschiedenis heeft nooit onderdeel uitgemaakt van de *artes liberales*, de zeven vrije kunsten die eeuwenlang als de basis voor het onderwijs golden.¹⁶ De geschiedenis diende hierbij als bron waaruit voorbeelden gehaald konden worden, en niet als een bron voor onderzoek zoals het later werd.

Dit begon te veranderen in de zeventiende eeuw, met het ontstaan van de diplomatiek. In de achttiende eeuw, de eeuw van de Verlichting, waarin de rede op de voorgrond stond en veel moderne ideeën zijn ontstaan, zette deze verandering zich voort. Twee Franse filosofen waren hierbij erg belangrijk. Montesquieu liet in zijn werk *De l'esprit des lois* (1748) het belang van de *trias politica*, oftewel de driescheiding van de politieke machten zien. Voltaire beschreef in zijn *Essair sur les mœurs et l'esprit des nations* (1756) de geschiedenis van Europa van keizer Karel de Grote tot aan koning Lodewijk de Veertiende. Beide werken waren essentieel voor de omslag in de manier waarop er naar geschiedenis werd gekeken. De geschiedenis werd nu los gezien van de kerk en de heilsleer, en in een groter verband geplaatst waarin volk en staat centraal stonden.¹⁷ De Romantiek, de tegenbeweging van de Verlichting, die aan het eind van de achttiende eeuw ontstond, bracht daarentegen het emotionele aspect van de geschiedenis naar boven, en kwam er een connectie tussen het verleden en de menselijke gevoelens.

¹⁴ Skemer, 'Diplomatics and Archives', blz. 378.

¹⁵ Ibidem, blz. 379.

¹⁶ De zeven vrije kunsten kunnen worden onderverdeeld in twee groepen: de trivium en de quadrivium. De trivium bevat grammatica, logica en retorica. De quadrivium bevat de aritmetica, geometria, musica en astronomia.

¹⁷ Huizinga, *De wetenschap der geschiedenis*, blz. 14.

Deze veranderingen vervulden de drie eisen die de geschiedkunde nodig had om een effectief moderne wetenschap te worden, namelijk: een kritisch beoordelingssysteem, de mogelijkheid om samenhang en verbanden te kunnen zien, en een verdieping van het voorstellingsvermogen.¹⁸ Voor het uitoefenen van deze nieuwe wetenschap was het vervolgens van belang dat er toegang was tot archieven, waarin de primaire bronnen van de geschiedenis zich veelal bevonden.

2.2 De Franse Revolutie

In 1789 brak de Franse Revolutie uit. Deze revolutie was niet alleen zeer belangrijk voor het verloop van de geschiedenis van Frankrijk, Europa, en de rest van de wereld, maar bracht ook belangrijke ontwikkelingen in de archiefwetenschap met zich mee. De Franse Revolutie bezorgde een breuk in administratieve en juridische systemen en overheidsstructuren. De nieuwe regeringen hadden de documenten en de archieven van de oude regeringen niet meer nodig voor hun bestaansrecht, kortom, de administratieve en wettelijke waarde van archiefstukken vielen dus weg. In tegendeel – vele Franse revolutionairen zagen deze documenten als symbolen van hun onderdrukkers, de Franse koning, adel en geestelijken, en hebben veel archiefstukken verbrand of op andere manieren vernietigd.

Toch hebben zij niet alle archieven in Frankrijk weten te verwoesten. De nieuwe Franse gezaghebbers hadden ingezien dat de archieven nog steeds waardevol waren, ondanks dat de instanties waartoe zij behoorden niet meer in werking zijn. In 1790 werden de Franse *Archives Nationales* opgericht, en in 1794 werd er een wet opgesteld, de wet van 7 Messidor Jaar II, waarin werd besloten dat alle burgers het recht hadden op toegang tot de archieven. Dit was een unicum, want voorheen waren archieven (privé-)eigendom van de archiefvormer, en werd er alleen met hoge uitzondering toestemming verleend aan bepaalde personen, zoals onderzoekers.

Een ander gevolg van de Franse Revolutie voor de archiefwetenschap is dat er een onderscheid kwam tussen *oude archieven* en de documenten die door de nieuwe instanties werden gecreëerd. Voor 1789 was archiefbeheer nog gericht op het zorgen voor archiefstukken en documenten die, ongeacht de ouderdom van het stuk, nog bij een actieve archiefvormer horen. Deze oude archieven waren dus niet meer belangrijk voor de autoriteiten, maar kregen in plaats daarvan een ander belang aangehecht: een historische waarde.

In 1796 werd besloten om *archives départementales* in Frankrijk tot stand te brengen, waarbij het land in departementen werd verdeeld en elk zijn eigen departementaal archief kreeg, zodat niet alle

¹⁸ Huizinga, *De wetenschap der geschiedenis*, blz. 15.

archieven van het land in het Franse nationaal archief in Parijs terecht zouden komen. In 1811 besloot Napoleon Bonaparte, die inmiddels keizer van Frankrijk was geworden, om deze bepaling terug te draaien, en alle archieven, ook die van de andere landen waarover hij heerste, in één centrale opslagplaats in Parijs onder te brengen. Voor Napoleon was dit een belangrijke stap naar de openbaarheid waar hij naar toe streefde. Echter, niet lang daarna, in 1814, werd hij van de troon gestoten, en werden de plannen weer teruggedraaid.

2.3 Het archiefwezen in Nederland

Traditioneel wordt het begin van het (openbare) archiefwezen in Nederland geplaatst in 1802, op het moment dat mr. Hendrik van Wijn tijdelijk werd aangesteld tot *archivarius* van de Bataafse Gemenebest. Hij kreeg de opdracht om oude charters op te zoeken in Nederlandse archieven, deze te inspecteren en apart te bewaren.¹⁹ Deze taak zou een enorme onderneming blijken te zijn, waarbij gebruik moest maken van de hulp die hem aangeboden werd door lokale besturen, die eigen personeel inzette om deze charters op te sporen. Ondanks alle moeite, is het nooit gelukt om dit project te voltooien.

Twee jaar eerder, in 1800, werd er in de Volksvergadering voorgesteld om alle charters van de (toen nog) Republiek bij elkaar te brengen, maar dit werd niet door iedereen geaccepteerd, evenals Napoleons idee om alle archieven naar een centrale opslagplaats in Parijs te laten brengen. Deze Nederlandse tegenstanders beargumenteerden dat archieven hun belang verliezen als zij (ver) verwijderd zijn van hun oorsprongsgebied.²⁰ Dit mocht niet baten. Vele Nederlandse archiefkisten werden geprepareerd om naar Parijs gestuurd te worden, maar omdat dit erg veel werk bleek te zijn, was er nog maar een klein deel voltooid op het moment dat Napoleon verslagen werd. De al gearriveerde kisten werden teruggestuurd naar hun grondgebieden.

Na de aanstelling van Van Wijn als archivarius, werd hij in hetzelfde jaar benoemd tot archivarius van de provincie van Holland. Ook Gelderland stelde in 1802 een zogenoemde charterbewaarder aan – mr. Gerard van Hasselt. Andere provincies volgden uiteindelijk, hoewel sommige pas jaren later, ook. De eerste paar jaren was het vooral de overheid die de archiefontwikkelingen stimuleerden. In 1814 werd op last van Koning Willem I het Nationaal Archief in Den Haag opgericht, waar alle staatse archiefstukken van vóór 1789 naar toe werden gestuurd.²¹ In 1826 kregen de gouverneurs van de provincies de opdracht om

¹⁹ Woelderink, *Hoofdpijnen*, blz. 4.

²⁰ R.C. Bakhuizen van den Brink, *Overzicht van het Nederlandsche Rijks-archief* (Den Haag 1854), blz. 11.

²¹ Koninklijk besluit, 11 maart 1814: *Alle de oude en latere archieven van den Staat, tot aan het jaar 1794 ingesloten, zoo in deze residentie voorhanden, als welke nog van elder moeten verzameld worden, zullen worden bijeengebragt en geplaatst op een der bovenvertrekken ter zijde van de zoogenaamde Groote Loterijzaal op het Binnenhof.*

hun provinciale oude archieven te laten inventariseren en kopieën van de registers naar de minister van Binnenlandse Zaken te sturen. Historici konden dan voorstellen voor een algemene geschiedschrijving van Nederland op basis van deze oude archieven, dus wel charters, in dienen. Nederland was op dat moment nog een jong land, en de overheid wilde het Nederlandse saamhorigheidsgevoel bevorderen door een collectieve voorgeschiedenis vast te laten leggen. In 1829 werd ook wettelijk vastgelegd dat archieven opengesteld moesten worden voor historisch onderzoek, als de archivaris dit goedkeurde. In de periode daarna, nadat België zich onafhankelijk had verklaard in 1830, en in 1848 de dreiging van de Europese revoluties ook in Nederland voelbaar was, nam de aandacht van de overheid voor de (oude) archieven en een nationale geschiedenis aanzienlijk af. In plaats daarvan gingen historici en andere geleerden en geïnteresseerden deze taak op zich nemen.

Er werden historische genootschappen opgericht, die zich bezighielden met het bevorderen van de landelijke en plaatselijke geschiedbeoefening. Een belangrijke onderneming die zij bedreven was het publiceren van bronnen, in de tijdschriften die zij hadden opgericht. Dankzij het ijverige werk van deze personen is deze eeuw ook wel 'de eeuw van de geschiedenis' gaan heten.²² Isaak Anne Nijhoff was een van deze personen.

2.4 Het archiefwezen in Gelderland

In 1802 was mr. Gerard van Hasselt aangesteld als charterbewaarder van Gelderland. Hij was een logische keuze; twintig jaar eerder werkte hij voor de Gelderse Rekenkamer, waar hij een aantal indices van delen van het archief gemaakt heeft.²³ Het beroep van charterbewaarder bestond natuurlijk al veel langer, maar toch had Van Hasselt een andere functie dan zijn voorgangers. Voorheen stonden charterbewaarders in Gelderland in dienst van het hertogdom Gelre, dat van 1339 tot 1795 het Gelderse gebied beheerde. Hun taak was het in orde houden en bewaren van de charters en rekeningen die het bestuur in het verleden en heden vervaardigde. Deze verzameling van documenten werd dus nog actief bijgevuld en gebruikt. Na 1795, toen de Bataafse Republiek werd uitgeroepen, hield het hertogdom op met bestaan, en werd het archief opzij geschoven. Toen Van Hasselt zich er in 1802 in ging verdiepen, was er dus geen overheid meer die bijdragen leverde aan het archief van het hertogdom; het was nu oud archief. Daarom, ondanks dat Van Hasselt als *charterbewaarder* aangenomen was, kunnen we hem toch als eerste archivaris van Gelderland beschouwen.

²² L. Dorsman, 'De nieuwe eruditie: het ontstaan van een historisch bedrijf', in: *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500 – 2000* (Hilversum 2002).

²³ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 82.

In het begin van de negentiende eeuw waren er nog amper theoretische richtlijnen of handleidingen die Van Hasselt tijdens zijn werkzaamheden kon volgen. Wel had hij instructies verkregen van het Departement Gelderland. Hij moest zowel de provinciale charterkamer, waar de charters van de periode van het hertogelijk Gelre bewaard werden, als de nieuwe charters van het Departement beschrijven. Van Hasselt moest dus zowel oud als nieuw archief inventariseren. Verder was hij verplicht toegang tot het archief te verlenen aan het bestuur en haar commissies als door om gevraagd werd – maar niemand anders. Het zou immers nog een kleine dertig jaar duren voordat openstelling voor historisch onderzoek een optie zou worden. Ook moest Van Hasselt op zoek gaan naar informatie uit de archiefstukken die voor de geschiedenis van ofwel Gelderland ofwel Nederland van belang zouden kunnen zijn. Ten slotte moest hij ook verder werken aan het *Charterboek van Gelderland*. Aan dit boek was mr. Peter Bondam, die als Van Hasselts mentor gezien kan worden, in 1770 begonnen, nadat hij was aangesteld als geschiedschrijver voor het Gelderse gewest. Hierin heeft Bondam alle charters tot het jaar 1286 die gepreserveerd waren genoteerd, van aantekeningen voorzien, en voor het publiek gepubliceerd. Bondam stierf in 1800, en was het aan Van Hasselt om dit werk voor te zetten.²⁴

Van Hasselt heeft tot 1810 als archivaris voor Gelderland gewerkt, waarna hij met vrijwillig pensioen ging. Het was pas in 1816 dat de provincie besloot om, ditmaal een officiële, archivaris aan te stellen om de oude archieven van het gebied in orde te stellen. Op 1 januari 1817 begon mr. Hendrik Willem de Roos aan deze taak.²⁵ Echter, drie maanden na zijn benoeming, overleed De Roos plotseling. In juli 1817 werd daarom Isaak Anne Nijhoff tijdelijk aangesteld tot *opzigter* van het archief, en in oktober werd dat ook officieel erkend. Nijhoff was een van de belangrijkste personen die de ontwikkeling van de archiefwetenschap in Nederland heeft gestuurd en beïnvloed. Dat deed hij door het tijdschrift dat hij had opgericht, de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, waarin hij onder andere bronnen publiceerde die hij tijdens zijn werk als archivaris tegen kwam. Ook had hij een eigen archivistisch model ontwikkeld voor het inventariseren van archieven.

2.5 Conclusie

Het bewaren van documenten is even oud als het gebruik van het schrift zelf. Deze archieven werden gehouden met een administratieve en een juridische motivatie – zij dienden als bewijsstukken voor rechten, regels, titels et cetera. Dit veranderde halverwege het eerste millennium, toen orale culturen

²⁴ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 83.

²⁵ Koninklijk Besluit, 30 december 1816. De gouverneur van Gelderland had zich eerder dat jaar al beklagd over de deplorabele staat van de Gelderse archieven.

Europa binnen trokken en er geen grote, overkoepelende mogendheid meer was voor wie het houden van een administratie van belang zou kunnen zijn. De archiefbeoefening viel dus enkele eeuwen weg.

In het begin van het tweede millennium begon de traditie weer langzaam op te komen. Kleine heersers kregen steeds meer macht en grotere gebieden onder hun gezag en begonnen weer administraties bij te houden. Steden, koningen en de Kerk groeiden gedurende de eeuwen steeds meer, evenals het houden van archieven, wederom vanwege pure administratieve of juridische redenen.

Vanaf de Renaissance kwam er een groeiende interesse voor de wetenschap, wat in de zeventiende eeuw uitmondde in de geboorte van de moderne wetenschap. Ook de archiefbeoefening kreeg interesse van geleerden. In eerste instantie had dit de vorm van de diplomatiek ofwel de oorkondeleer, waarbij de authenticiteit van oorkonden onderzocht werd. Ook dit werd gedaan met administratieve en juridische redenen. Het was pas in de achttiende eeuw dat men pas echt het belang van de geschiedenis *an sich* begon in te zien, in plaats van alleen als hulpmiddel bij andere studies. Hierbij was toegang tot de oude documenten die zich in de archieven bevonden belangrijk, maar deze archieven waren altijd nog privé-eigendom van de archiefvormer. Mondjesmaat kregen geschiedkundigen toegang tot een aantal archieven, om geschiedenissen te mogen schrijven over het bestaan van de archiefvormer.

Alles veranderde na 1789, toen de Franse Revolutie was uitgebroken en de Fransen zich onttrokken van het *ancien régime*. De oude archiefvormers waren er niet meer, dus verloren de archieven ook (het grootste gedeelte van) hun administratieve en juridische waarde. In plaats daarvan kregen zij een historische significantie toegekend. Er was nu een onderscheid tussen *oud archief*, behorende tot de periode van vóór de Franse Revolutie, en *nieuw archief*, wat bestond uit de archieven die de nieuwe regerende instituten opbouwden. Verder bepaalden de Franse revolutionarissen dat de archieven voortaan voor het publiek openbaar moesten zijn.

Ook voor Nederland speelde de Franse Revolutie een belangrijke rol in de archiefbeoefening. In korte tijd volgden er een aantal verschillende besturen elkaar op, totdat in 1815 de rust (tijdelijk) weer was teruggekeerd. Ook in Nederland was er nu onderscheid tussen oude (van vóór 1795) en nieuwe archieven. Men begon met het aanstellen van personen die deze oude archieven, dat wil zeggen, voornamelijk de belangrijke charters, onder hun hoede moesten nemen. Deze hadden nu een historische waarde, en zouden gebruikt moeten worden om een algemene Nederlandse geschiedenis op te kunnen schrijven. De eerste paar jaren van het bestaan van het Koninkrijk van Nederland was het voornamelijk de overheid die deze geschiedkundige taak stimuleerde, maar nadat zij in vanaf 1830 in lastiger vaarwater kwamen, kwam deze rol bij particulieren te liggen. Deze geschiedliefhebbers hebben de ontwikkeling van de archiefwetenschap in Nederland weten te ontwikkelen. Natuurlijk, archivariissen werden nog steeds

aangesteld door de staat, provincies en gemeentes, maar het waren de historici en archivariissen zelf die in hun eigen opgerichte verenigingen en tijdschriften over de archiefbeoefening schreven en discussieerden. Isaak Anne Nijhoff, als provinciaal archivaris van Gelderland en oprichter van het tijdschrift de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, was hier een van.

HOOFDSTUK 3: MR. ISAAK ANNE NIJHOFF

3.1 Isaak Anne Nijhoff

Isaak (ook wel *Isaac* of *Izaak*) Anne Nijhoff werd op 26 juli 1795 in Arnhem geboren als enig kind uit het tweede huwelijk van zijn vader, Paulus Nijhoff, met Maria Sophia Brouwer. Paulus was drukker, uitgever en boekhandelaar, net als zijn vader voor hem. Deze Jacob Nijhoff had een boekhandelaardij in de Turfstraat, in Arnhem. In 1794 overleed Jacob, waarna een van zijn zonen, Christiaan, het bedrijf voortzette, totdat deze kinderloos kwam te overlijden in 1806. Paulus Nijhoff, daarentegen, had in 1794 de boekhandel van zijn eerste schoonvader, Louis de Gast, in de Bakkerstraat in Arnhem overgenomen.

Maria Sophia Brouwer, Isaak Anne Nijhoff, Jacob Louis Nijhoff en Paulus Nijhoff, Rienk Jelgerhuis, 1798.

Paulus had nog een oudere zoon, geboren in 1782 uit zijn eerste huwelijk met Aldegonde de Gast. Deze Jacob Louis Nijhoff ging in 1798 in Utrecht theologie studeren. Later was hij werkzaam als predikant in Druten, Oosterbeek, en uiteindelijk in Gouda, waar hij tot zijn dood in 1844 zou blijven wonen en werken. Isaak Anne zelf heeft nooit mogen studeren.²⁶ In plaats daarvan leek hij voorbestemd om de boekhandel van zijn vader over te nemen – een vak dat hem erg bevalen zou. Als jonge tiener had hij al

²⁶ Zijn titel *meester* heeft hij mogen dragen nadat hij in 1850 een eredoctoraat in de rechtsgeleerdheid heeft mogen ontvangen van de Rijksuniversiteit Groningen.

een eerste boek, een verslag van zijn reis langs de Rijn tussen Arnhem en Koblenz, op zijn naam staan – zelfgeschreven en zelfgedrukt, door zijn vader uitgegeven.²⁷

In 1809 ging Isaak Anne bij een bevriend gezin van zijn ouders inwonen, waar hij onderwijs zou krijgen van de vader des huizes, de predikant ds. Nicolaas Lobry. Zij verhuisden eerst naar Gorinchem, om daarna zich in Leeuwarden te gaan vestigen. Isaak Anne kreeg van Lobry allereerst les in de klassieke talen en in de wijsbegeerte. Vervolgens ook in de wiskunde, geografie en geschiedenis, en in het Frans, Duits en Engels. Verder kreeg hij van anderen ook les in tekenen en muziek.²⁸

In 1812 was zijn opleiding voltooid, en keerde hij terug naar Arnhem, om op 17-jarige leeftijd bij de zaak van zijn vader in dienst te gaan. In 1816 werd hij gevraagd om onderwijs te geven op de Latijnsche School in Arnhem, in de vakken wiskunde en aardrijkskunde. De al gevestigde leraren zouden niet meer op de hoogte zijn van de nieuwe ontwikkelingen in deze vakgebieden. Isaak Anne heeft hier vervolgens zelf de schoolboeken voor geschreven, en deze zelf ook in de Franse taal uitgegeven.²⁹

Het jaar daarop, 1817, zou voor Isaak Anne echter grotere veranderingen met zich meebrengen. Als eerst werd hij dat jaar deelgenoot in de uitgeverij van zijn vader. In december van dat jaar trouwde hij met Martina Cornelia Houtkamp, met wie hij in totaal negen kinderen zou krijgen, welke niet allen een oude leeftijd zouden bereiken. Tenslotte is 1817 ook het jaar dat hij aan zijn carrière als archivaris begon, toen hij werd aangesteld tot *opzigter van het provinciaal archief van Gelderland*.³⁰ Maar voordat er verder wordt ingegaan op Nijhoff en zijn werkzaamheden in het archief, is het eerst nodig om de situatie omtrent het Gelderse archief zoals die was tot 1817 nader te bekijken.

3.2 I.A. Nijhoff als archivaris

Op 30 oktober 1817 begon Nijhoff als *opzigter van het provinciaal archief* van Gelderland, in het Hof van Nassau te Arnhem, waar het archief opgeslagen lag (KB 10 juli 1817). Het 'Oude Hof', zoals het aan het begin van de negentiende eeuw genoemd werd, was gelegen op de plek waar nu het Paleis van Justitie zetelt – op zo'n vijf minuten loopafstand van Nijhoff's boekenwinkel. Van de gouverneur van Gelderland had deze specifieke instructies meegekregen:

²⁷ I.A. Nijhoff, *Reize langs den Rhijn van Arnhem naar Coblentz, en vervolgens langs de Maas terug naar Arnhem; gedaan in oogstmaand, 1807* (Arnhem 1809).

²⁸ P.J. Meij e.a., *Een Gelders geschiedschrijver. Mr. Isaac Anne Nijhoff (1795 – 1863) herdacht op 20 juni 1963* (Den Haag 1963), blz. 6.

²⁹ P.J. Meij, *Een Gelders geschiedschrijver*, blz. 8.

³⁰ Koninklijk Besluit, 10 juli 1817.

[E]enen aanvang te maken met de schifting van het archief der voormalige Rekenkamer; alles wat daar mede in verband staat, provisioneel af te zonderen, ten einde daar van vervolgens of een beredeneerd register, of een katalogus te formeeren, en speciaal te trachten op te sporen, het altste register, primus, secundus et tertius liber coparium en de quatordecime libri.³¹

Verder moest Nijhoff de gouverneur jaarlijks een overzicht sturen van zijn gedane werkzaamheden en eventuele voltooide inventarissen. De gouverneur op zijn beurt stuurde dit weer door naar de minister voor het Publieke Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, die op dat moment de archievenzorg van het land overzag. Nijhoff werd voor een periode van vijf jaar aangenomen, waarna het telkens met vijf jaar vernieuwd zou blijken te worden, en zou een vergoeding van 500 gulden per jaar krijgen.

De eerste aanblik van het archief moeten ontstellend voor Nijhoff zijn geweest. Hij schreef het volgende over de conditie van de archieven, zoals hij ze aantrof:

Het is bekend, in welken jammerlijken toestand onze archieven verkeerden gedurende den tijd van het Fransche bewind. Als getuigen van ons eigen volksbestaan, werden zij met alles wat verder de herinnering onzer verloren nationaliteit kon verlevendigen, door onze overheerschers en hunne werktuigen met smaad en verachting bejegend. [...] (De) archieven onder haar berustende oorkonden uit vroegere eeuwen werden haastig – vaak door zulken die dagelijks hout of steen, nooit boeken of papieren hanteerden – bijeengeraapt of ordeloos in kasten opeengepakt of op elkander gestapeld op de zolders der in dien tijd kariglijk onderhouden openbare gebouwen, waar elke windvlaag ze verstrooide, elke regenbui ze bevochtigde, waar zij evenmin veilig waren voor de verzamelzucht van liefhebbers van zeldzaamheden, als voor de tanden van knagend ongedierte.³²

³¹ Gelders Archief 0039 Gedeputeerde Staten, inventarisnummer 6608, *Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland*, 22 maart 1819.

³² I.A. Nijhoff, 'Overizgt van de tot het heden (Junij 1863) in Nederland gedrukte inventarissen van oude archieven', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Gescheidenis en Oudheidkunde*, 2^e reeks, 3^e deel, blz. 71-72.

Amsterdam, den 22 Maart 1819.

Meneer, ingevolge u het groot Achtb. verlangen,
verantwoordig de Afschreij van Dijn Rekening van Amster-
dam tot het Eedle Land van de Nationale Nijverheid en
de koloniën, d. d. 22 Februarij j. 1819, en verzoek te geven
van den voortgang, welken ik in het verzenden van
het Provinciaal. Bericht van Gelderland bevoide gemaakt
hebben; dat het noodig zijn; het en in ander te doen
verwijzen; omtrent den verschillende aard der Stukken;
ander mijn opzigt geplaatst, en omtrent den toestand, in
welken ik sterven zou, toen ik, in October 1817, het
opzigt over het Geldersche Archief, het gen. Dijn Afschreij,
by Hoogst. Resol. besluit van 10 July 1817 is toe te be-
hooren, goedgunstighlyk aan mij opzichten, aanvaardde.

In de eerste plaats aan mij het onderzoek van
het Archief der voormalige Rekenkamer van Gelderland
aankondigd. hier toe behooren, voorts, de rekeningen van
Land-rentmeesters, Generaal en die der byzondere kwartieren,
van de Rentmeesters der verschillende domeijnen, Noord-
heden, van de Drollen, Ambtelingen, Schepscapen en
andere Officieren; als mede van de kolontuigen, met al
de daarbij behoorende controle, inrekeningen, requieten en
documenten; van sommige derer rekeningen, dagboeken

de

Ad. Van Het Groot Achtb. ver-
zoeken tot het Archief

Bovendien was Nijhoff ook niet tevreden met de wijze waarop van Hasselt te werk was gegaan:

Toen de heer mr. G. van Hasselt den post van charterbewaarder bekleedde, Zijn E.Gestr. genoodzaakt geweest, om, ten einde aan zijn edele zucht voor vaderlandsche geschiedenis en oudheden te voldoen, verschillende liassen met documenten tot oude rekeningen specterende, lostemaken, om uit dezelve de belangrijkste stukken afte zonderen. Dit werk was door Zijn Ed. Gestr. nog op lange na niet voltooid, toen hij, bij verandering der bestuurs, hetzelfde liet staken, en nu werden, gelijk duidelijk gebleken is, door daartoe geheel ongeschikte lieden, de ter zijde gelegde belangrijke stukken, te zamen met het overige en meer andere losse papieren van geheel verscheiden aard, in twintig kleinere kistjes digt op een gepakt.³³

Het was van Hasselt dus gewoon om charters en andere documenten, die hij in liassen samengebonden vond, uit elkaar te halen. Sommige charters, nadat hij ze opgeschreven had in zijn vervolgenutgaven van het *Charterboek van Gelderland* heeft hij vernietigd, andere beschreven met aantekeningen, of met niet gerelateerde en geheel uit de context gehaalde andere stukken laten samenbinden. Het was dus niet vreemd, dat “[m]et het schiften van al deze stukken, te zamen eenige duizend in getal”, Nijhoff zich, na zijn aanstelling als *opzigter*, “reeds eene geruime tijd [heeft] beziggehouden”. Ook was er in 1811, nadat Napoleon opdracht had gegeven om de archieven naar Parijs te sturen, door de notaris Meurs een grove inventarisatie gemaakt van het Gelderse archief. Ook hier was Nijhoff niet tevreden over:

Doch door welke inventarisatie de verwarring meer was toegenomen dan verminderd, omdat een ieder kist de meest ongelijksortige stukken verenigd waren en veel pakketjes aan hune superscriptie niet beantwoorden.³⁴

In de verschillende lokalen in het archief trof hij her en der door elkaar verspreid het archief van de Rekenkamer, delen van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, het archief van het provinciebestuur tussen jaren 1794 en 1802 en het archief van de voormalige gedeputeerden van de Nijmeegse en Zutphense kwartieren:

³³ GldA, 0039.6608 Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 14 maart 1820.

³⁴ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 10 januari 1831.

Alleen de stukken van de voormalige Nijmeegsche en Zutphensche kwartieren herwaarts gezonden, bevonden zich afgescheiden van het overige, en wel de eerstgenoemden niet geheel zonder eenige order in boekenkasten geplaatst, de tweede in eenige groote kisten geborgen, doch zonder bijzijnde lijst of inventaris. Voor het overige waren [...] drie verschillende bovenvertrekken op het oude Hof van Justitie vervuld, waar dezelve allen door elkander, zonder eenige de minste order, verspreid lagen, zoodat nauwelijks twee boekdeelen of pakketten, die bij elkander behoorden, nevens elkander werden gevonden, terwijl ook eene verbazende menigte papieren te voren aan liassen of in pakketten vereniging, door herhaald overbrengen van het een vertrek in het ander, losgeraakt, zich met meer andere stukken, op één gestapeld bevond.³⁵

In dezelfde brief van 22 maart 1819, dus zo'n anderhalf jaar na aanvang van zijn opzichterschap, schreef hij hoe hij in die periode aan het werk is gegaan.³⁶ Aangezien het archief van de voormalige Rekenkamer – *“in één woord: alles wat gedurende een tijdsverloop van bijna vijf eeuwen in de administratie van de domeinen en inkomsten der provincie is voorgekomen”* – de prioriteit had, wilde hij zich daarop concentreren. Echter, omdat alle archieven door elkaar verspreid lagen, was hij genooddaakt om *“vooraf de genoemde verschillende archieven allen uit te zoeken en afzonderlijk te rangschikken, ten einde dezelve ieder zoo veel mogelijk te completeren, om vervolgens van dezelve de vereischte catalogi en registers te formeeren”*. Op het moment van schrijven had Nijhoff een aantal van de door de gouverneur verzochte documenten gevonden (het 'altste' register, de *secundus liber copiarum* en 12 van de *quatuordecime*), en geloofde dat de rest jammerlijk niet meer zouden bestaan. Hij heeft meer dan tweeduizend perkamenten brieven gevonden, en tijdelijk in lades geordend. Van de Rekenkamer heeft hij rekeningen, tinsboeken, tiendrollen en een verscheidenheid aan registers gevonden en gesorteerd. Vele van de losse stukken achtte hij niet belangrijk te zijn, *“terwijl er zich ook stukken onder bevonden, die voor de geschiedenis of administratie welligt van groot gevolg konden zijn”*. Deze heeft hij apart gehouden, om later nauwkeurig te kunnen sorteren en inventariseren. Ook was hij begonnen met het registeren van de manuscripten die hij tegen is gekomen waar nog geen register van bestond. Ten slotte was hij op dat moment ook bijna klaar met het sorteren van het *nieuwe* archief van 1802 tot en met 1813. Deze leken hem voor de

³⁵ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 22 maart 1819.

³⁶ Ibidem, evenals de hierop volgende citaten.

alledaagse administratie van het meeste belang, en besloot dus tijdelijk hier de prioriteit aan te geven, waarna hij weer verder zou gaan met het oude archief.

In 1820 en 1821 was Nijhoff nog steeds bezig met zowel het archief van de Rekenkamer als die van het bestuur uit de Franse tijd.³⁷ Er waren zo'n 70 à 80 kisten vol met documenten die door de notaris Meurs in 1811 geïnventariseerd waren – maar *“een enkel oog in denzelven geslagen zoude u Edel Groot Achtbare kunnen overtuigen, dat de verwarring daardoor meer is toegenomen, dan verminderd, omdat veelal in dezelfde kist des meest ongelijksoortige stukken vereenigd zijn”*. Bovendien voldeed de inventaris bij lange na niet aan alle eisen – maar wat deze eisen zijn vermeldt Nijhoff niet. Buiten het verwerken van deze kisten, heeft Nijhoff ook een aantal andere registers en inventarissen voltooid. De gevonden rekeningen heeft hij inmiddels in drie afdelingen verdeeld: de periode tot 1543, van 1543 tot aan 1625, en van 1625 tot 1795. Elke afdeling bestaat uit ongeveer vijftig onderdelen van verschillende soorten rekeningen, die hij chronologisch gesorteerd heeft, *“zoodat van den aanvang der veertiende tot den aanvang der negentiende eeuw toe, elke rekening even spoedig kan gevonden worden”*. Tenslotte is hij ook begonnen met het aanvullen van het register van de los gevonden brieven, waar Bondam, zo schrijft Nijhoff, tot 1800 tot No°722 gekomen was. In 1821 heeft Nijhoff er 1378, inclusief een overzicht met inhoud, bij kunnen registreren.

In zijn brief aan de gouverneur van 1822, schreef Nijhoff inmiddels tot brief No°2644 gekomen te zijn, en op de belangrijkste hiervan een alfabetisch register op de inhoud gemaakt heeft.³⁸ Verder heeft hij ook een index voltooid van de *“meest gewichtige resoluties”* uit het Memorie- en Resolutieboek van de Rekenkamer. Ten slotte heeft hij zich ondertussen ook gestort op een resterend, maar groot, aantal losse papieren, die zich in het kleine zoldertje bevonden. Hij meende namelijk *“deze daar niet zoo lang te kunnen laten liggen, tot dat ik meer bepaald de groote menigte losse papieren onder handen zoude nemen, alzo dezelve op die ongeschikte plaats door het weder en andere oorzaken aanmerkelijke schade bekwamen”*. Nijhoff wilde dus voorkomen dat deze documenten nog verder beschadigd zouden worden dan dat zij al zouden zijn. Echter, na voltooiing beoordeelde Nijhoff deze toch als *“volstrekt geen waarde hebbende”*.

In 1823 schreef Nijhoff aan de gouverneur dat hij nog eens 300 brieven aan het register had toegevoegd. Het alfabetisch register is inmiddels voltooid, maar het is onduidelijk of dit betekent dat hij het simpelweg aangevuld heeft met de nieuwe stukken, of dat hij nu ook de minder belangrijke stukken

³⁷ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 14 maart 1820; GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 10 januari 1821.

³⁸ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 7 maart 1822.

heeft toegevoegd. Daarbuiten heeft hij ook een alfabetisch register gemaakt op een dertiental boeken van *'allerhande zaken'*, behorende tot de voormalige Rekenkamer, wederom omdat deze belangrijke stukken zouden bevatten voor de dagelijkse administratie van de Provincie. Ook heeft Nijhoff de inventaris van het archief van de voormalige leenkamer van Gelderland kunnen voltooien.³⁹

In 1825 besloot Nijhoff niet verder te werken aan het register der brieven:

*[H]et kwam mij daarbij voor dat verreweg de meeste op het beheer van lang vervreemde domeingoederen betrekking hadden, en noch door nieuwheid voor de tegenwoordige administratie van eenig gewigt konden zijn, noch ook door ouderdom of zeldzaamheid den vaderlandschen geschiedvorscher het minste belang konden inboezemen.*⁴⁰

De belangrijkste van de stukken heeft hij afgescheiden gehouden. De stukken van iets minder groot belang heeft hij, bundelsgewijze, in zestig verschillende kisten geplaatst, en hier een nauwkeurige lijst voor gemaakt. De overgebleven stukken, die hij het meest belangrijk achtte, heeft hij *"zorgvuldig afgezonderd en uitgezocht, en naar derzelve verschillende aard, hetzij afzonderlijk, of eenige te zamen in eenen bundel, vereenigd, met een opschrift voorzien, hetwel het onderwerp waarover zij handelen, en derzelve korte inhoud kenbaar maakt"*. Met de landkaarten die hij gevonden heeft, behorende tot of het archief van de Rekenkamer, of van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, heeft hij hetzelfde gedaan. Met de brieven verwerkt, in welke hoedanigheid dan ook, kon Nijhoff zich weer richten op het archief welke hem in eerste instantie *'aanbevolen'* was – die van de Rekenkamer. Het was hem in 1825 gelukt om het algemeen register van dit archief te voltooien, inclusief het gedeelte van het Hof van Gelre en Zutphen, dat bij de Rekenkamer verzwolgen was. Dit register bevatte het volgende:

[B]enevens de titels van alle de van de rekenkamer en het Hof afkomstige en in het provinciaal archief berustende boeken, registers, rekeningen, verzamelingen van charters of van copien derzelve, ook de inhoud dier meer belangrijke losse papieren en bundels, gelijk mede die der kaarten opgenomen zijn, en, ten einde het niet moeyelijk zoude zijn, van deze stukken te raadplegen welke men zoude verlangen, heb ik derzelve met die nummers geteekend, waaronder zij in dit register voorkomen, en, zoo veel dezelve aard

³⁹ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 2 februari 1823.

⁴⁰ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 28 december 1825.

zulks toeliet, in eene alfabetische orde, in van ouds tot diergelijk oogmerk bestemde laden gerangschikt.

Alsof dat nog niet genoeg was, heeft Nijhoff in dit jaar ook een tijdrekenkundig register van de op het archief aanwezige charters kunnen afronden. Hij deelde tenslotte mee nu verder te gaan met de stukken uit de archieven van de Franse tijd.

Met het Koninklijk Besluit van 22 oktober 1826 heeft Nijhoff de opdracht gekregen om verder te gaan met het Gelders Charterboek, waaraan Bondam en van Hasselt eerder gewerkt hadden. In zijn brief aan de gouverneur van 1827, schreef Nijhoff dit chronologisch-diplomatisch register nu tot het jaar 1342 af te hebben. Het alfabetisch register van de originele (belangrijke) stukken was al af, maar nu heeft Nijhoff ook de kopieën van charters erin verwerkt. In dit register vermeldde hij nadrukkelijk:

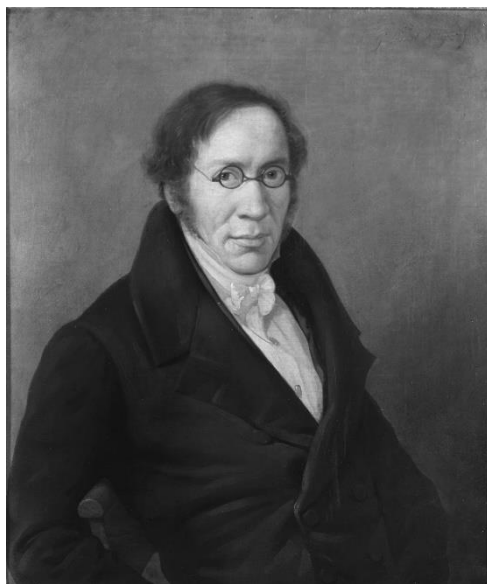
- 1. De dagteekening, naar onze tegenwoordige wijze van tijdrekenen herleid;*
- 2. Het numero, hetwelke de oorspronkelijke charters op den inventaris dragen, of voor zoo ver de overige stukken betreft, de plaats, welke dezelve op het algemeen register beslaan;*
- 3. De korten inhoud, met bijvoeging van de dagteekening in de eigen woorden van het oorspronkelijke;*
- 4. De namen der getuigen en van hen, die de stukken bezegeld hebben;*
- 5. De toestand der zegel, aan de oorspronkelijke parkementen charters gehecht, met aanwijzing van zoodanige bijzonderheden, welke strekken kunnen om zeldzame of min bekende zegels te doen opmerken;*
- 6. De bestaande uitgaven, voor zoo ver ik dezelve heb kunnen nasporen, en de verschillende oude afschriften, die er in het provinciaal archief van gevonden worden.*

Op het moment van schrijven, was Nijhoff bezig met het voorbereiden van een aantal charters voor de drukpers, *“doorwelke bekendmaking veele kostbare stoffen tot opbouwning der geschiedenis niet langer voor tijdgenoot en nakomelingschap verholten zullen blijven, maar integendeel, derzelver openbaarmaking, den luister dezer provincie in derzelver geschiedenis zal verhoogen en alzoo in zamenstemming met de vaderlijke oogmerken van een wijze verlicht vorst mederwerken, dat eenmaal de algemeene nederlandsche historie, uit de hier en elders aanwezige oorkonden opgehelderd en op nieuw bewerkt, tot aankweeking van volksdeugd en volksgeluk meer en meer dienstbaar worde gemaakt”*.

Nijhoff refereert hier duidelijk naar het Koninklijk Besluit van 1826, waarin de provincies de opdracht kregen om hun archieven op orde te stellen (zie boven).⁴¹

In een volgende brief van 1832, schreef Nijhoff dat hij verschillende alfabetische registers en inventarissen, allen betrekking hebbende op de archieven van het bestuur en de verschillende commissies uit de Bataafse periode, gereed heeft. Ook meldde hij dat het tweede deel van de *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland* voltooid heeft, en deze klaar heeft voor de drukpers (brief 14 februari 1832). In de periode tussen 1827 en 1832, waarvan de brieven aan de gouverneurs in het Gelders Archief ontbreken, was hij begonnen aan zijn *Gedenkwaardigheden* – een reeks van boeken over de geschiedenis van Gelderland, lopende vanaf 1288. Dit gebeurde naar aanleiding van de opdracht die de regering in 1826 aan de provincies had gegeven om de geschiedschrijving over Nederland te stimuleren.⁴² Deze *Gedenkwaardigheden* is uiteindelijk bekend komen te staan als Nijhoff's belangrijkste contributie.

In 1833 was Nijhoff verder gegaan met het charterboek, dat nu tot 1423 verwerkt was. Van de jaren na 1833 zijn steeds minder brieven overgebleven (15 september 1848, 25 april 1850, 8 februari 1851). Nu de grootste projecten achter de rug waren, werd de focus gelegd op de archieven van omringende gebieden en instellingen. Zo heeft Nijhoff bijvoorbeeld het register van de charters van het voormalige klooster Bethlehem, in Doetinchem, voltooid. Zijn zoon, Paulus Nijhoff, die vanaf 1849 adjunct-archivaris van Gelderland was, heeft veel soortgelijke inventarissen gemaakt. Nijhoff zelf was in deze periode schijnbaar voornamelijk bezig met het *Gelders charterboek* en zijn *Gedenkwaardigheden*.

Isaak Anne Nijhoff, Gijsbert Buitendijk Kuyk, 1840.

⁴¹ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 30 juni 1827.

⁴² Horsman, Ketelaar, en Thomassen, *Tekst en context*, blz. XXVI.

Uit de brieven die Nijhoff aan de gouverneur(s) van Gelderland geschreven heeft, kunnen we opmaken wat voor een archivaris hij was geweest. Zijn opdracht om als eerst het archief van de voormalige Rekenkamer van Gelderland te schiften, heeft hij – uiteindelijk – trouw gevolgd. Bij zijn aanvang realiseerde Nijhoff zich dat de archieflokalen chaotisch en zonder redelijke orde gevuld waren met verschillende archieven. Hij moest deze dus eerst zien te sorteren eer hij een begin kon maken aan het inventariseren van aparte archieven. Op momenten dat Nijhoff keuzes moest maken wat prioriteit te geven, was hij bijzonder pragmatisch. De Rekenkamer was belangrijk, maar zo ook de archieven van de Bataafse administratie. De vele losse brieven zaten hem blijkbaar (fysiek) dwars, want hij besloot toch om deze eerst op te schikken. In 1823 werd het Nijhoff echter duidelijk dat de meeste van deze brieven niet belangrijk waren – althans, niet van politiek, juridisch of administratief belang, evident wel van historisch belang – en besloot hij de rest te laten voor wat het was. Zo heeft het uiteindelijk acht jaar geduurd voordat het register en de inventaris van de voormalige Rekenkamer van Gelderland voltooid waren.

Bij het sorteren van alle documenten die Nijhoff tegen kwam, heeft hij rekening gehouden met de potentiële waarde van de stukken. In eerste instantie ging het om de politieke waarde van de stukken, die voor de dagelijkse administratie van de provincie van belang zouden kunnen zijn. Het gaat hierbij dan bijvoorbeeld om stukken betreffende grenzen en eigendommen, die door de tussenkomst van de Franse periode, verward kunnen zijn geraakt. Op de tweede plaats keek Nijhoff naar het belang van stukken voor de geschiedenis, zowel van Nederland, als voor de provincie. Hij was niet schuw om het gebrek aan waarde van stukken te erkennen. Hij vermeldde in meerdere brieven dat hij deze terzijde heeft geschoven. Wat hij hier erna mee gedaan heeft, wordt niet duidelijk. Het is mogelijk dat het blijven liggen is voor inventarisatie door latere archivarissen, maar het kan ook vernietigd zijn geweest.

Ook is duidelijk dat Nijhoff zich bekommerde om de fysieke toestand van de documenten en hun bewaarplaatsen, aangezien hij in zijn brieven een aantal keren melding maakt van schrijnbare situaties, of voorgangers op de vingers tikt vanwege hun misbruik van de archieven. Eén archief, die zich op een klein zolderkamertje en in een slechte staat bevond, maar die niet hoog op de prioriteitenlijst stond, heeft hij zelfs zo snel mogelijk verwerkt, *“eer de zomerwarmte de schade mogt vermeederen”*.⁴³

De archivistische methode die Nijhoff ontwikkelde, en die later in dit hoofdstuk ter sprake zal komen, wordt ook uit zijn brieven duidelijk. Maar naast dat Nijhoff archivaris was, en zijn eigen boekhandel en uitgeverij bezat, was hij ook redacteur van zijn eigen tijdschrift. In dit tijdschrift, de

⁴³ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 7 maart 1822.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (BVGO), die hij in 1837 opgericht heeft, worden zijn opinie en werkmethode nog duidelijker.

3.3 De Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde

In het *voorbericht* van de eerste editie van de *BVGO* schrijft Nijhoff het tijdschrift op te hebben gericht om aan een behoefte te voldoen die hij heeft zien ontstaan na het openstellen van de archieven in Nederland. Deze behoefte was naar een plek waar nieuw ontdekte charters en oorkonden gepubliceerd konden worden en waar nieuwe kennis over de geschiedenis van Nederland met andere geschiedkundigen gedeeld kon worden.

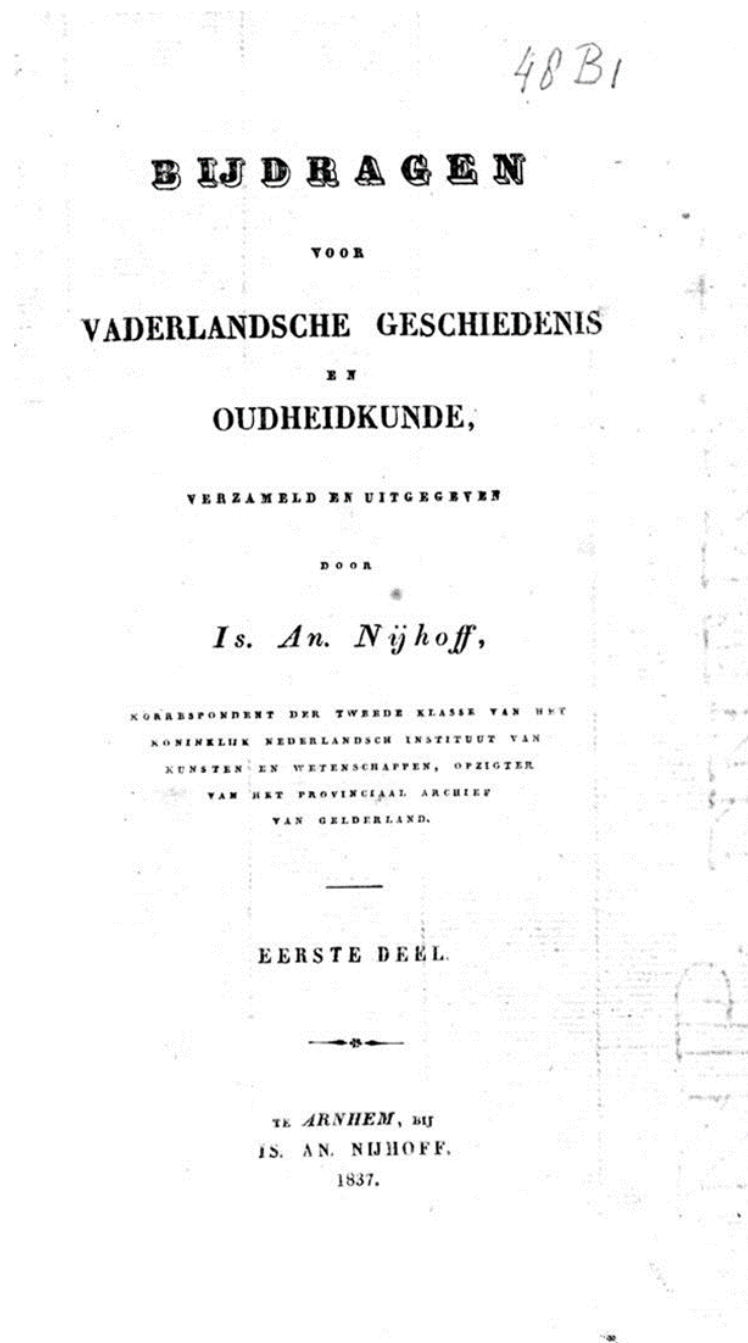
*Reeds hebben wij menige belangrijke bijdrage, voor bijzondere en algemeene Vaderlandsche Geschiedenis, voor Plaatsbeschrijving en Oudheidkennis, aan dezen goeden geest te danken. Maar grooter zal de aanwinst zijn, wanneer er een algemeen vereenigingspunt bestaat, waar zij, die zich met navorschingen op het veld der Vaderlandsche Geschiedenis onledig houden, de vruchten van hunnen arbeid voor tijdgenoot en nakomelingschap kunnen nederleggen, wanneer er eene verzameling geopend is voor onuitgegeven Oorkonden, en tevens voor verhandelingen over duistere of onbekende punten uit de Vaderlandsche Geschiedenis, welke uit nieuw ontdekte Charters bevestiging of opheldering verkrijgen – en het is hieraan, dat – zoo ik mij niet bedrieg – de behoefte zich hoe langer zoo meer dringende laat gevoelen.*⁴⁴

Vervolgens schrijft hij zijn tijdschrift in twee afdelingen te willen opsplitsen. Het eerste deel is dan toegelegd op het delen van de eerdergenoemde nieuwe geschiedenisbronnen en -kennis. Het tweede deel van de *BVGO*, schrijft hij, wil hij zich richten op aankondigingen en wetenschappelijke berichten, voornamelijk over nieuw verschenen boeken van collega archivarissen en andere geschiedenisvorschers.

Nijhoff geeft in zijn *voorbericht* expliciet aan zich te willen onthouden van boekbeoordelingen – iets wat hij ook regelmatig weder bevestigde in de aankondigingen en berichten in het tweede gedeelte van zijn tijdschriften, die overigens vooral in de eerste paar jaren voornamelijk van zijn hand waren. Hij heeft woord bij daad gehouden. Menigeen van zijn bijdragen hier zijn simpelweg niets meer dan aankondigingen van nieuw gepubliceerde werken met een beschrijving van wat de lezer inhoudelijk kan

⁴⁴ *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, reeks 1 deel 1 (1837), voorbericht.

verwachten, inclusief alle achtergrondinformatie van de relevante gebeurtenissen die Nijhoff benodigd acht. Maar, dit alles doet hij zonder er een waardeoordeel bij te geven. Dit laatste laat hij niet achterwege bij de overzichten en mededelingen die hij geeft over andere archivariissen en hun inventarisaties. Uit deze stukken kan men de opinies van Nijhoff halen over hoe het beroep van de archivaris het beste beoefent moet worden. Deze meningen wordt in de volgende paragraaf ontleed en beschreven, en samengesteld in een archivistisch model.

Titelblad van de eerste uitgave van de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde uit 1837.

Na Nijhoff's dood in 1863, heeft zijn zoon Paulus Nijhoff het redacteurschap van hem overgenomen, totdat hij zelf plotseling in 1867 overleed. Van 1868 tot 1899 was Prof. Dr. R. Fruin hoofdredacteur. Na hem volgden Prof. Dr. P.J. Blok (1900-1929), Prof. P.L. Muller (1900-1904) en Dr. N. Japikse (1930-1944). Na diens overlijden fuseerde het tijdschrift met de *Nederlandsche Historiebladen*, en verscheen voortaan onder de naam *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*. In 1969 fuseerde dit tijdschrift weer met de *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, onder de naam *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* – tegenwoordig ook wel (internationaal) bekend onder de naam *Low Countries Historical Review*.

Isaak Anne Nijhoff, Johan Hendrik Hoffmeister, ca. 1860.

Een opvallende bijzonderheid is dat het tijdschrift in de tijden dat het nog het oorspronkelijke *BVGO* was, het steeds door een lid van de familie Nijhoff werd uitgegeven. In eerste instantie door I.A. en (later) P. Nijhoff zelf, daarna door Martinus Nijhoff, een zoon van Isaak Anne, die een eigen boekhandel en uitgeverij stichtte in Den Haag, en ten slotte door Wouter Nijhoff, de zoon van Martinus. De bekende Nederlandse dichter Martinus Nijhoff is overigens weer een zoon van Wouter, en daarmee dus de achterkleinzoon van Isaak Anne. De familie Nijhoff heeft dus een lange traditie van affiniteit voor boeken, literatuur en wetenschap gekend.

3.4 Nijhoff's archivistisch model

Voor Nijhoff was zijn werk als archivaris en uitgever van zijn tijdschrift erg belangrijk:

*Het uitgeven van oorkonden, tot opheldering der geschiedenis – wie zal het ontkennen? – is eene voortreffelijke zaak, en het behoort tot de gunstige teekenen van den tegenwoordigen tijd, dat onwaardeerbare schatten, te land bedolven, aan 't licht gebragt worden en dienstbaar gemaakt aan de juiste kennis en waardering van het voorledene; maar men ziet toe, wat en hoe men openbaar make, en geven niet toe aan den lust om al het oude, dat zich voordoet, en zóó als het zich voordoet, door den druk gemeen te maken, opdat niet het edele door het onedele verzwolgen en, wat men ten gebruike wil geven, niet, bij verkeerde toedoening, juist daardoor aan het gebruik onttrokken worde. Grootte voordelen zijn voor de wetenschap aan het oordeelkundig uitgeven van oude bescheiden verbonden; geschiedt het zonder oordeel, paal of perk, dan kunnen de gevolgen hoogst nadeelig zijn.*⁴⁵

De openbaring van oude stukken begunstigt dus de geschiedwetenschap, maar men kan dit niet zomaar doen zonder een beredeneerde werkwijze toe te passen. Nijhoff heeft nooit een uiteenzetting geschreven over zijn theorieën of over de archiefwetenschap, maar zijn opvattingen over dit onderwerp schijnen wel duidelijk door zijn brieven, boekbehandelingen en essays heen. En, hoewel er in het begin van de negentiende eeuw nog amper echt sprake is van wetenschappelijke discipline, bestaan archieven al vele eeuwen langer, en zijn er door de tijd heen gewoontes en manieren gevormd.

In zijn boekbespreking van *Het archief der ijzeren kapel in de Oude of Sint Nikolaas kerk te Amsterdam* gemaakt door Pieter Scheltema, archivaris van deze stad, schreef Nijhoff wat hij verwachtte van een “goed bewerkt diplomatisch charter-register”:

Ze zouden de elementen bevatten van een volkomen samenstel van bouwstoffen voor de toekomstige beoefening der geschiedenis; want ook zulken, die zich niet in de gelegenheid bevinden om de stukken zelve in te zien, zouden daardoor in staat gesteld worden, om zich niet alleen met den inhoud der oorkonden bekend te maken, maar ook haar gezag en waarde te beoordelen. Maar daartoe achten wij het noodig, dat zij met datgene [...] niet

⁴⁵ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz. 11, reeks 1 deel 9 (1854), blz. 134-135.

*alleen in naauwkeurigheid van bewerking gelijk staan, maar ook, zoveel de aard der bijzondere archieven toelaat, in vorm overeenstemmen.*⁴⁶

Het is dus belangrijk dat een archivaris bij het samenstellen van een inventaris ervoor zorgt dat deze zo helder en informatief mogelijk is geschreven, zodat latere onderzoekers niet het stuk zelf hoeven in te zien, om te kunnen bepalen of het stuk hen van waarde kan zijn of niet. Deze helderheid geldt dan niet alleen voor de informatie die vermeld wordt, maar ook over de wijze waarop dit gedaan wordt. Dit moet namelijk overal zoveel mogelijk op dezelfde manier gedaan worden. Nijhoff somde vervolgens ook op welke punten hij van belang acht terug te zien in registers:

1. Een korte inhoud van het stuk;
2. Of de charters *in originale, in minute*, in geauthentiseerd, gelijktijdig of in een later afschrift voorkomen;
3. Hoe de zegels aangehecht zijn, welke kleur de zegels heeft, en hoe de zegel eruitziet;
4. Een tijdrekenkundige orde, waarbij vooral de dagtekening belangrijk is, die op dezelfde wijze als op het stuk dient te worden overgenomen;
5. Een consistente spelling van eigennamen, die op dezelfde wijzen als in het stuk dienen te worden overgenomen.

Over de inventaris van de hand van Johannes Jacobus Dodt van Flensburg, genoemd *Archief voor kerkelijke en wereldlijke Geschiedenis van Nederland, maar bepaaldelijk Utrecht*, was Nijhoff niet tevreden:

Zij mist een wetenschappelijken vorm, en daaronder goede orde, regelmatige indeeling. Zij is als eene kast, waarin allerhande charters, zoo op perkament als op papier, oorspronkelijke bezegelde stukken, zoowel als gewaarmerkte en ongewaarmerkte afschriften, officiële en bijzondere brieven, uittreksels en inventarissen, los door elkander geworpen, of liever in loketten, hier wat groter, daar wat kleiner, opeengepakt en zamengedrongen zijn. Geen ruimte is er dan ook gelaten voor aantekeningen, hetzij tot opheldering van hetgeen duister is, hetzij tot verwijzing naar hetgeen elders betrekkelijk

⁴⁶ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz. 14, reeks 1 deel 7 (1850), blz. 84.

*de hier voorkomende onderwerpen is te vinden, hetzij ook tot aanwijzing der plaatsen, waar de afschrijvers zich blijkbaar vergist hebben, of waar, tot het verkrijgen van een goeden zin, eene andere lezing dan de hier gevolgde gevorderd schijnt te worden. In één woord: het is eene verzameling, aan welker bruikbaarheid niet weinig ontbreekt.*⁴⁷

Echter, Nijhoff nam het Dodt niet ernstig kwalijk, en zocht de oorzaken van de gebrekkigheid in het feit dat Dodt het waarschijnlijk zo snel mogelijk wilde publiceren, en met zijn eigen, veel omvattende persoonlijke kennis de gaten in de verbindingen tussen de stukken heeft willen vullen, of zelfs niet gezien heeft. Het is voor een archivaris, wat Dodt overigens niet was, dus belangrijk om geduld te hebben bij het beschrijven van stukken en om de stukken die verwant zijn aan elkaar in een juiste context bij elkaar te zetten, of in ieder geval naar elkaar te verwijzen.

De boven genoemde elementen van kritiek komen ook terug in de boekbespreking van het *Register van het Archief van Groningen*, door mr. Hendrikus Octavius Feith, stadsarchivaris en vader van Johan Adriaan Feith, die een halve eeuw later samen met Samuel Muller Fz. en Robert Fruin Th.Azn. de contemporaine archivistische methodiek codificeerde in de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* en hiermee een basis legde voor de moderne archiefwetenschap zowel binnen als buiten Nederland.⁴⁸ Hoewel dit register van Feith sr. Nijhoff beter schikte dan sommige andere, had hij toch ook hier commentaar:

*Dit register is vervat in tijdrekenkundige orde (een alphabetische zal, blijkens het voorberigt, later volgen), hetgeen echter alleen betrekking heeft op de volgorde der jaren, want op die der dagteekeningen is daarbij geen acht geslagen. Wij kunnen dit niet goedkeuren, even min als dat de schr. wel in woorden of cijfers van het oorspronkelijke de dagen opgeeft, op welke de stukken uitgevaardigd zijn [...], maar niet even zoo het jaargetal.*⁴⁹

Nijhoff vervolgde:

⁴⁷ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz. 11, reeks 1 deel 9 (1854), blz. 134.

⁴⁸ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz. 13, reeks 1 deel 9 (1854), blz. 150.

⁴⁹ Ibidem.

Het is inderdaad jammer, dat de schr. eenigermate de wetenschap heeft opgeofferd, om plaats en tijd te winnen. Wij meenen het, althans gedeeltelijk, hieraan te moeten toeschrijven, dat de namen van de getuigen der handelingen verzwegen worden; dat de wijs, waarop de oorspronkelijke stukken bezegeld zijn, en de toestand der zegels, niet vermeld worden, even min als de onderteekening voor zoo ver die plaats had; dat de bestaande uitgaven der charters, welker inhoud hier opgenomen is, niet aangewezen zijn. Het register, welks vervaardiging ongetwijfeld veel tijd en inspanning heeft gevorderd en waarvan de uitgaaf door eene gunstige beschikking der gewestelijke staten bevorderd wordt, zou door deze toevoegselen in bruikbaarheid en waarde aanmerkelijk gewonnen hebben.⁵⁰

Ook *Stukken der grafelijke tijden uit het archief der stad Haarlem. Met eene korte beschrijving*, samengesteld door mr. Jacob Leonard de Bruyn Kops, die geen archivaris was, voldeed niet aan de bovengenoemde eisen:

Wij missen hier diplomatieke naauwkeurigheid in de inhoudsopgaaft van elk stuk, daaronder vermelding niet alleen van den naam en den titel van den uitvaardiger, maar ook van de namen der getuigen en medebezegelaars; ook ontbreekt de aanwijzing, of de charters in originali, dan wel in minute of alleen in afschrift aanwezig zijn; voorts, ten aanzien der oorspronkelijke stukken, of zij op perkament dan wel op papier zijn geschreven, in welken toestand zij zich bevinden, of ze bezegeld zijn, en in welken vorm en kleur de daaraan gehechte zegels voorkomen.⁵¹

Maar Nijhoff ging verder:

Na twaalf jaren mag dit niet meer tot verwijt strekken; wij mogen niet ondankbaar zijn en om hetgeen wij missen het goede voorbijzien dat ons in deze bladen aangeboden wordt. Den heer Br. Kops toch komt de eer toe onder ons de eerste geweest te zijn, die, nadat de toegang tot de archieven ontsloten en voor het algemeen opengezet was, de beschrijving van eene zoo uitgebreide verzameling ondernam en in het licht gaf. Hij kon niet op het

⁵⁰ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz. 13, reeks 1 deel 9 (1854), blz. 150-151.

⁵¹ *Bijdragen*, Aankondiging, berigten enz., reeks 2 deel 3 (1864), blz. 89.

*goede voorbeeld van voorgangers zien, noch ook zich wachten voor hunne feilen, en de proeven van soortgelijken arbeid door buitenlanders gegeven, schijnen hem onbekend geweest te zijn.*⁵²

Nijhoff, doch kritisch naar archivarissen en inventarissen die niet aan zijn maatstaven voldoen, lijkt toch een vergevingsgezind man te zijn.

Uit deze greep van boekbesprekingen, en de brieven aan de gouverneur kan dus worden opgemaakt hoe volgens Nijhoff een archivaris moest zijn en moest handelen. Een goede archivaris zorgt ervoor dat zijn archieven zich op een goede, droge bewaarplaats vinden, waar zowel geen schade van ongedierte als van de omgeving berokkend kan worden. De aparte archieven behoren per archiefvormer bij elkaar geplaatst te worden, zo veel mogelijk, zodat er geen verwarring kan ontstaan over de herkomst van de stukken. De belangrijkste stukken die bewaard moeten worden zijn vooral van politieke, administratieve of juridische (alledaags) waarde, evenals de stukken die een historische significatie bezitten.

Verder moet een archivaris pragmatisch en geduldig zijn bij het uitvoeren van zijn taken en in het bijzonder bij het samenstellen van indices en registers. Deze zullen voornamelijk gebruikt worden door andere onderzoekers, die niet weten wat er zich precies allemaal in het archief bevindt, waardoor het voor hun noodzakelijk is om in een oogopslag te kunnen zien of een stuk voor hen relevant zal zijn of niet. De inventarissen moeten vooral dus eenzelfde vorm hebben om aan hun *raisons d'être* te voldoen. Dit betekent dat zij een chronologisch én een alfabetisch register moeten hebben, en per onderwerp gescheiden moeten zijn. Er moet een korte samenvatting van de inhoud aanwezig zijn, evenwel als de namen van zowel degenen die het stuk uitvaardigen, als eventuele getuigen en andere bezegelaars. Er moet op vermeld worden van welk soort materiaal het stuk gemaakt is, en wat de fysieke conditie is. Van charters moet vermeld worden of zij origineel zijn, of alleen als minuut of afschrift aanwezig zijn. Ook moeten de zegels beschreven worden. Namen van personen en plaatsen dienen consistent en in de oorspronkelijke spelling en taal te worden overgenomen. De dagtekeningen moeten worden herrekend naar de moderne tijdslezing, maar de originele datering moet wel in de samenvatting van de inhoud gemeld worden. Tenslotte moet er ook verwezen worden naar andere stukken of inventarissen die relevant zijn.

⁵² Ibidem.

Nu de archivistische methode van Nijhoff is vastgesteld, kan deze vergeleken worden met de inventarisatie van het Hof van Gelre en Zutphen zoals die in 1856 gepubliceerd werd. Maar eerst is het nog belangrijk om stil te staan bij de werkelijke samensteller van dit archief – Paulus Nijhoff, Isaak Annes zoon. Paulus heeft lange tijd voor en met zijn vader gewerkt, en was hierdoor intiem bekend met diens manier van werken en gedachtegoed. Het is ook in deze stijl dat Nijhoff jr. zelf te werk is gegaan.

3.5 Paulus Nijhoff

Paulus Nijhoff werd in Arnhem geboren op 9 augustus 1821. Als kind zat hij aan de werktafel van zijn vader, wie hij af en toe mocht helpen:

*Immers, wanneer de vader het door hem afgeschreven stuk wilde collationeeren, was 't Paul, die hem de behulpzame hand bood. Op die wijze nam zijne belangstelling toe in alles, wat met de geschiedenis van het gewest zijner inwoning in betrekking stond. De kennismaking met belangrijke documenten en later, de oefening van oud schrift, en dat alles onder de leiding van eenen vader, dien hij schier afgodisch vereerde, wakkerde zijne lust tot historische nasporing in hooge mate aan.*⁵³

Nijhoff jr. was van jongs af aan dus al geïnteresseerd in de archivistiek en de geschiedenis, in het bijzonder die van Gelderland zelf. In 1839 voltooide hij zijn gymnasiumopleiding aan de Latijnsche School te Arnhem, waarna hij bij zijn vader in de boekhandel kwam werken. Enkele jaren, van 1842 tot 1846, heeft hij voor Johannes Müller gewerkt, die boekhandelaar was in Amsterdam. Hierna is Paulus weer bij zijn vader gaan werken.

In 1849 werd Paulus Nijhoff aangesteld als adjunct-archivaris van Gelderland door de Gedeputeerde Staten. Een jaar later, in 1850, trouwde hij met Charlotte Abrahamina Carolina van Goor. Het huwelijk bleef kinderloos. Ondanks dat hij adjunct-archivaris was, was Paulus hoofdzakelijk betrokken bij de boekhandel van zijn vader, die zich zelf voornamelijk bekommerde om het archief, in het bijzonder voor zijn onderzoek voor de *Gedenkwaardigheden*. In 1853 werd Paulus deelgenoot van de boekhandel. In hetzelfde jaar werd door de historische vereniging *Prodesse Conamur*, waar zowel vader als zoon lid van waren, de eerste openbare bibliotheek in Arnhem geopend – Paulus Nijhoff werd als eerste bibliothecaris aangesteld.

⁵³ L.E. Lenting, 'Levensschets van Paulus Nijhoff', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1868), blz. 263.

Paulus Nijhoff, anoniem, ca. 1860.

Als adjunct-archivaris heeft Paulus zich vooral beziggehouden met verschillende gemeente- en familiearchieven.⁵⁴ Op 20 juni 1863 overleed Isaak Anne Nijhoff, na een lang ziekbed. Paulus, die erg op keek naar zijn vader, besloot zijn vaders werkzaamheden te voltooien.⁵⁵ Hij nam de redactie van *Bijdragen* over, en ging ook verder met het onderzoek van het laatste boek in de serie van *Gedenkwaardigheden*, wat Nijhoff sr. zelf niet heeft kunnen voltooien. Ook nam hij in 1863 het archivarisschap van zijn vader over, en werd hij officieel provinciaal archivaris van Gelderland.⁵⁶ Het jaar daarop, in 1864, werd hij ook gemeentearchivaris van Arnhem. Verder werd er ook een nieuwe instructie voor het archief opgesteld – de oude stamde nog uit 1817 – en werd het archief officieel opengesteld aan het publiek.⁵⁷ In 1865 heeft Nijhoff dan, op last van de Gedeputeerde Staten een overzicht gepubliceerd van de op dat moment aanwezige inventarisaties in het archief van Gelderland.⁵⁸ Na het overlijden van Nijhoff sr., die als eerste

⁵⁴ Op 7 juli 1848 had de Provinciale Staten van Gelderland een besluit genomen om een som toe te staan voor de bekostiging van de inventarisatie en beschrijving van oude (gemeente)archieven, die voor de geschiedenis van Gelderland waardevol zouden kunnen zijn. Paulus Nijhoff heeft in het kader van dit besluit o.a. de archieven van de gemeentes Arnhem, Nijmegen, Doesburg, Hattem en Doetinchem geïnventariseerd.

⁵⁵ Paulus Nijhoff schreef na het overlijden van zijn vader het volgende in de eerste *Bijdragen* die door hem werd uitgebracht: “Voor mij was hij meer dan een vader: een vriend die mijn schreden leidde, die mijn pogingen, om hem bij zijn arbeid ter zijde te staan, op verstandige wijze aanmoedigde, die mij nooit verlegen liet met zijn goeden raad”. *Bijdragen*, Berigt, reeks 2 deel 3 (1864), blz. 99.

⁵⁶ Voorlopig besluit van de Gedeputeerde Staten van Gelderland van 1 juli 1863 N°85; Besluit van de Gedeputeerde Staten van Gelderland van 16 september 1863 N°22.

⁵⁷ GldA, 0039.6608, Brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 15 februari 1865.

⁵⁸ Besluit van de Gedeputeerde Staten van Gelderland van 12 april 1865 N°30; P. Nijhoff, *Kort overzicht van het oud provinciaal archief van Gelderland* (1865).

beheerder en samensteller van het (oud) archief van Gelderland ongetwijfeld als enige compleet op de hoogte was wat het archief allemaal in bezit had, was namelijk *“de wensch levendig en de behoefte gevoeld, om een algemeen overzicht te hebben van alles wat het archief bevat, een korten algemeenen inventaris, waarmede ieder bezoeker in weinig tijds zich in het archief als ’t ware te huis vinden kan”*.⁵⁹ Lang heeft Nijhoff jr. zijn werk niet mogen voorzetten. Hij stierf zelf op 29 november 1867, op zesenvestigjarige leeftijd.

R E G I S T E R S

OP HET

A R C H I E F,

AFKOMSTIG VAN HET VOORMALIG

HOF DES VORSTENDOMS GELRE

EN

GRAAFSCHAPS ZUTPHEN.

Opgemaakt volgens besluit van Heeren Gedeputeerde Staten der provincie
Gelderland van 9 December 1851, n°. 3,

DOOR

P. NIJHOFF,

ADJUNCT-ARCHIVARIS VAN GELDERLAND.

ARNHEM,
IS. AN. NIJHOFF EN ZOON.
1856.

Titelblad van de inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1856).

⁵⁹ F.C.D. Bauer, 'Voorberigt', in: P.Nijhoff, *Kort overzicht van het oud provinciaal archief van Gelderland* (1865).

3.6 De inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen

De inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen werd in 1856 gepubliceerd, maar was al lange tijd daarvoor in bewerking.⁶⁰ Nijhoff sr. kwam, bij zijn schifting van het archief van de Rekenkamer van Gelderland, ook oude stukken tegen die bij het archief van het Hof van Gelre en Zutphen behoorden. Deze heeft hij echter bij het archief van de Rekenkamer gelaten. De inventaris die Nijhoff sr. van deze stukken gemaakt heeft, hebben de tijd niet overleefd. Dit betekent dus dat het niet meer mogelijk is om aan de hand van deze inventaris conclusies te trekken over Nijhoff's werkwijze. Ook is onduidelijk of Nijhoff jr. deze stukken in zijn inventarisatie van het hofarchief verwerkt heeft.

De inventaris van Nijhoff jr. zoals deze uitgegeven was, begint met een inleiding, waarin het ontstaan, de werking en de taken van het Hof van Gelre en Zutphen uitgebreid beschreven wordt. Ook is een specifieke kanselarij-ordonnantie, waarbij het Hof haar bevoegdheden en werkzaamheden krijgt toegeschreven, uitgetekend op 10 oktober 1547, in haar geheel toegevoegd. Tegenwoordig zouden wij dit niet meer zo doen, hoogstens een verwijzing of een citaat noteren, maar vooral Nijhoff sr. was hier een liefhebber van, en heeft het zelf ook regelmatig in zijn publicaties in *Bijdragen* gedaan.⁶¹ Overigens is de gehele inleiding zelf ook in *Bijdragen* uitgegeven.⁶²

Nijhoff jr. had ervoor gekozen om, omdat het Hof zowel een politieke als een juridische functie had, de inventarisatie van het archief in deze twee delen te plaatsen. De eerste afdeling betreft hierbij de justitiële functie van het hof, de tweede de politieke en administratieve handelingen. Hieronder volgt een kort overzicht van de afdelingen van het tijdrekenkundig register, zoals Nijhoff jr. het omschreven heeft.⁶³

Eerste afdeeling

Civile sententieboeken
Sententieboeken over zaken in appèl
Ordinaris pleidooiboeken
Boeken van aanspraken en antwoorden
Boeken van re- en dupliek
Pleidooiboeken in cas van appèl
Pleidooiboeken van revisie
Acteboeken
Reces- en accoordboeken

Tweede afdeeling

Minuten der memoriën en resolutiën
Commissie- en octrooi-boeken
Boeken van verbalen van gecommiteerden des hofs, mitsgaders van den momber
Verzameling van geschiedkundige bescheiden⁶⁴
Stukken uit het archief der voormalige Geldersche Leenkamer

⁶⁰ Het besluit om dit archief te laten rangschikken werd genomen door de Gedeputeerde Staten van Gelderland, 9 december 1851 N°3.

⁶¹ Zie bijvoorbeeld *Bijdragen*, Aankondigen, berigten enz. 13 (1837), blz. 95-108.

⁶⁴ In het register onderverdeeld in *Boeken, pakketten, enz.* en *Kaarten, enz.*

Omdat het om een chronologisch lopend register gaat, staan al de stukken die bij de verschillende onderdelen horen door elkaar verspreid. Het register is hierdoor niet een overzichtelijk naslagwerk. Het alfabetisch register, die hierop volgt, maakt het vervolgens wel gemakkelijker om met kernwoorden de inventaris raad te plegen en zo onderzoek te kunnen doen. Eén gedeelte van het archief heeft Nijhoff bewust achterwege gelaten: de civiele processtukken:

*Nog zouden wij hierbij kunnen noemen de civile processtukken, die, schoon niet allen geopend en gelezen, nogtans meermalen door ons geraadpleegd zijn, omdat zij bevatten de bewijsstukken, bijlagen en ophelderingen, welke door partijen tot staving van haar beweren overgelegd werden, en dus ook nog, waar de juiste toedragt der zaak in vonnis of pleidooi moeilijk op te maken was, goede dienst kunnen bewijzen.*⁶⁵

Het grote aantal van deze civiele processtukken heeft er waarschijnlijk voor gezorgd dat Nijhoff jr. ervoor gekozen heeft om deze achterwege te laten bij het inventariseren van het archief.

Nu bekend is hoe de vormgeving van de inventarisatie van het archief uitgevoerd is, kan gekeken worden in hoeverre deze vergeleken kan worden met de archivistische methode die Nijhoff sr. ontwikkeld heeft. Om te beginnen, bestaat de inventaris dus uit een tijdrekenkundig en een alfabetisch register, zoals de methode voorschrijft. Verder heeft Nijhoff jr. ook gekeken naar de waarde die de stukken eventueel zouden hebben, voordat hij besloot om het erbij te voegen:

*Wat verouderd en als afgedaan kon beschouwd worden, is achterwege gebleven; wat van voortdurend aanbelang kon geacht worden, of ter bevordering van geschiedenis of regtskennis strekken kon, hebben wij naar ons beste weten, zoo naauwkeurig mogelijk, soms ook met een enkel woord, opgeteekend.*⁶⁶

De beschreven stukken zelf voldoen voor het grootste deel aan de methodiek. Zij worden kort samengevat, staat voor elk stuk de datum genoteerd, en de verbonden eigennamen worden, volgens originele spelling, vermeld:

⁶³ P. Nijhoff, *Kort overzicht*, blz. XVII-XX.

⁶⁴ In het register onderverdeeld in *Boeken, pakketten, enz.* en *Kaarten, enz.*

⁶⁵ P. Nijhoff, *Kort overzicht*, blz. XIX.

⁶⁶ P. Nijhoff, *Kort overzicht*, blz. XVI.

*Mogt men soms ongelijkheid bespeuren in de spelling van eigennamen of verouderde woorden, zoo gelieve men in het oog te houden, dat daarbij het oorspronkelijke woord letterlijk gevolgd is. En waar wij eenige duisterheid in den zin van het geschrevene meenden te ontdekken, ook daar hebben wij, bij zaken van eenig belang, de uitdrukkingen letterlijk weergegeven.*⁶⁷

Verder heeft Nijhoff jr. ook in stukken waarbij het noodzakelijk was, het materiaal van het papier aangegeven, evenals eventuele aanwezige zegels omschreven. Tenslotte verwijst Nijhoff ook vaak naar zowel stukken uit het archief zelf, als naar publicaties die over de stukken zijn uitgegeven. Hieronder volgen een aantal voorbeeldpagina's uit de inventaris ter illustratie van de toepassing van de methodiek van Nijhoff sr.

Op de volgende twee pagina's zijn een aantal voorbeelden van beschrijvingen gegeven, die ter illustratie dienen van het gebruik van de methodiek van zijn vader door Nijhoff jr. Het is hierbij belangrijk om te onthouden dat niet bij *elk* stuk alle details worden gegeven. Bepaalde gegevens zijn natuurlijk alleen van toepassing op stukken zoals charters.

⁶⁷ Ibidem.

TIJDREKENKUNDIG REGISTER.

EERSTE AFDEELING.

1561, 1 Maart. *De rigter van Arnhem contra de inwoners van Oosterbeek.* Verschil over de verplichting van die van Oosterbeek, om, bij het ten uitvoer leggen van lijfstraffelijke vonnissen in het rigterambt van Arnhem en Veluwenzoom, de staak of galg op te rigten. *Civile Sententieboek I, 1 Maart 1561.*

1561, 21 Junij. *Veengenooten in de Eder- en Maenre-Gelrische veenen met den graaf van Culenborg c^a. de zettters op Veluwe.* Verschil over het regt der eischers, als contribuerende tot de nieuwe grift aldaar, op vrijdom van de halve schatting, op dat veen geheven wordende. Het hof verklaart hen niet ontvankelijk. *Civ. Sent. I, 21 Junij 1561.*

1561, 21 Junij. *Deken en kapittel der collegiale-kerk van Sinte Marien te Utrecht c^a. de dorpen Geldermalsen en Deil.* Het hof beslist, dat de gedaagden geen regt hebben op de door hen gevorderde tiend-maaltijden. *Civ. Sent. I, 21 Junij 1561.*

1561, 14 November. *Herman, graaf van Nieuwenaar en Meurs, heer tot Bedbur, c^a. Ridderschap, schepenen*

1

TIJDREKENKUNDIG REGISTER.

TWEDE AFDEELING.

1355, 9 Januarij. Karel IV, keizer, geeft aan de stad Keulen het privilegie *de non evocando*, den burgban, tol-vrijheid en andere voorregten.

Gebrekkig afschrift in het Boek bevattende *stukken, betreffende Gulik, Kleef, Keulen en Luxemburg*, in *loket A.*

1414, 4 Augustus. *Gegeuen in den jaer onss Heren dusent vierhondert ende veertien, den Saetersdaeges na sent Peters dach ad vincula.* Reinald, hertog van Gulik en Gelre en graaf van Zutphen, bekent aan Steven van Ommeren in erfpacht uitgedaan te hebben twee waarden, in den Rijn gelegen, de eene beneden Renen, geheeten Kostverloren, en de andere meer nederwaarts, bij Elst, geheeten de Klijnkhamersweerd, voor 25 oude Fransche schilden jaarlijks.

Afschriften op papier, in *loket A.*

1431. Briefwisseling tusschen Henrik, bisschop van Munster, Adolf hertog van Kleef en den graaf van Meurs en Sarwerden, betreffende de tusschenkomst van den laatsten tot bijlegging der geschillen tusschen de beide eersten.

Afschrift in het Boek bevattende *stukken, betreffende Gulik, Kleef, Keulen en Luxemburg*, in *loket A.*

ALPHABETISCH REGISTER
OF DE
BEIDE AFDEELINGEN
VAN HET
TIJDREKENKUNDIG REGISTER.

A. AA, Riviértje de, blz. 328, 405. AALST, Jagt in de heerlijkheid-, zie <i>Jagt en Vischerij</i>; Gemeene sloot onder-, 326; Vikariën te-, zie <i>Vikariën</i>. AALTEN, Erfpacht onder-, zie <i>Erfpachten</i>; Jaarmarkt te-, zie <i>Markten</i>; R. K. kerk te-, 409; Vikarie te-, zie <i>Vikariën</i>; Watermolen te-, zie <i>Molens</i>. AALTEN EN VARSSEVELD, Plaggen tusschen-, zie <i>Marken</i>. AAM, Hof ter-, 426. AANDRIPTEN, of regalia zijn, 209. AANSPRAKEN EN ANTWOORDEN, Boeken van-, 419. AANSTOOT, Collatie aan den-, zie <i>Collatieregt</i>; Vikarie aan den-, zie <i>Vikariën</i>; Tienden aan den-, zie <i>Tienden</i>. AANSTOOTERBOSCH, Grenzen van het-, zie <i>Limieten</i>. AART, Collatie te-, zie <i>Collatieregt</i>. AASWIJNSCHE Vikariën, zie <i>Vikariën</i>.	ARTS-GOEDEREN, Regten van-, blz. 235. ACKOOL, Tienden onder-, zie <i>Tienden</i>. ACTENBOEKEN, 419; Minuten van-, 422. ADELLIJKE STAND, 155. AMAVE, Hof te, 407. ALMEN, Korenmolen te-, zie <i>Molens</i>. ALVA, Briefwisseling met den hertog van-, 362, 363; des. te Nijmegen, 13. AMTSLASTEN te Angerlo, 323; te Apeldoren, 67; te Batenburg, 32, 124; onder Berg, 154; onder Doornspijk, 224; onder Epe, 63; te Hattem, 30; van Hemmen, 57; van Loenen en Wolferen, 133; van Maas en Waal, 124; van Nederbetuwe, 22, 36, 68; onder Nijkerk, 97, 106, 164; onder Oldebroek en Doornspijk, 55; te Rosendaal, 24; te Scherpenzeel, 316; van Tielerwaard, 348, 402; onder Zandwijk, 66, 409. AMTSEN EN DIJSLASTEN te Gent, 119, 151. AMERZONDE EN WEL, predikant te, zie <i>Collatieregt</i>.

BOEKEN, PAKKETTEN, ENZ.

Register der resolutiën van de staten-generaal der Vereenigde Nederlanden, over 1644 en 1647 (30 Maart tot 31 December) 1648—1650.

Vijf folio banden, in *loket E*.

Extracten uit de resolutiën der staten-generaal, ingekomen bij het hof van Gelderland, waarbij de geschreven *berigten* en gedrukte *nouvelles* van de gezanten der republiek bij veeuude mogendheden, nopens de krijgs- en politieke gebeurtenissen aldaar, in afschrift; alles over de jaren 1650—1792.

Acht pakketten, chronologisch gerangschikt, in *loket F* tot *loket I*.

Staat van oorlog, 1613—1620, 1660—1770.

Eenige jaren ontbreken, of zijn beschadigd.

Lijst van convoijen en licenten, vastgesteld bij de algemeene staten der Vereenigde Nederlanden op 1 September 1625.

Een zwaar folio perkamenten band, in *loket K*.

Plakaten van de aartshertogen en bevelschriften, door hen afgezonden aan hunnen stadhouder in Gelderland, over de jaren 1604—1614.

Een folio band, in *loket K*.

Een pakket met naamlijsten, waarnaar de leden der ridderschap in Gelderland beschreven werden (ridderboeken), over de jaren 1689—1794.

Zwaar beschadigd en niet volledig, in *loket K*.

3.7 Conclusie

In conclusie kan dus gezegd worden dat Paulus Nijhoff de ontwikkelde archivistische methode van zijn vader, Isaak Anne Nijhoff, bij het vormgeven van de inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen gevolgd heeft. Hij heeft bij het voorsorteren gekeken naar de potentiële waarde van een stuk – deze moest voor alledaagse administratief, politiek of juridisch belang zijn, of de kennis van de (plaatselijke) geschiedenis bevorderen. Vervolgens heeft hij twee registers samengesteld: een tijdrekenkundig register, met daaropvolgend een alfabetisch register, om onderzoek voor wetenschappers makkelijker te maken. Vanwege de tweeledigheid van het Hof is het tijdrekenkundig register in twee afdelingen verdeeld; een voor de politieke en administratieve stukken, en een voor de juridische stukken.

De stukken zelf heeft Nijhoff jr., indien van toepassing, individueel beschreven en kort samengevat. Hierbij heeft hij alle relevante namen opgenoemd, evenwel als de data, beiden zoals het in het origineel voorkomt. Bij charters heeft hij aangegeven in welke hoedanigheid het stuk bestaat, dat wil zeggen, of het een origineel stuk is, of een minuut of kopie. Ook heeft hij de zegels hierbij kort beschreven. Verder, wat belangrijk was voor het gebruik van de inventaris van het archief als historische bron, heeft hij ook verwezen naar ter zake dienende andere stukken uit het archief, dan wel naar externe teksten die het stuk betreffen.

De inventaris van het hofarchief van 1856 is dus samengesteld naar de archivistische methode van Isaak Anne Nijhoff. Dit is echter niet de enige inventarisatie die het archief gehad heeft. In de twintigste eeuw heeft een andere archivaris van de archiefinstelling van Gelderland, op dat moment het Rijksarchief van Gelderland, zich gestort op het rijke archief van het Hof. Dit was noodzakelijk omdat, sinds de ontwikkelingen in de archiefwereld vanaf het eind van de negentiende eeuw, de inventaris van Nijhoff inmiddels archaïsch bleek te zijn. Het voldeed niet meer aan de moderne maatstaven van een archiefinventaris, en moest geactualiseerd worden. Dit werd (voor het grootste deel) gedaan door de archivaris dr. Adriana Johanna Maris, die na haar pensionering in 1966 aan dit project begonnen was. In de volgende twee hoofdstukken wordt onderzocht welke ontwikkelingen er in de tijdsperiode tussen deze twee inventarisaties hebben plaatsgevonden, hoe Maris te werk is gegaan en de inventaris uiteindelijk heeft vormgegeven.

HOOFDSTUK 4: DE ONTWIKKELING VAN HET ARCHIEFWEZEN VAN DE TWEEDE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW TOT EN MET DE EERSTE HELFT VAN DE TWINTIGSTE EEUW

4.1 Het archiefwezen in de tweede helft van de negentiende eeuw

In de eerste helft van de negentiende eeuw waren wetenschappers en beleidsvormers nog erg zoekende naar de juiste behandeling van het pas ontstane *oud archief*. In de tweede helft van de twintigste eeuw kwam hier rap ontwikkeling in. In 1854 werd Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink aangesteld als rijksarchivaris in Den Haag. Bakhuizen had een achtergrond in de filosofie, geschiedenis, filologie en literatuurkritiek, en maakte deel uit van het wiel achter de modernisering van deze wetenschappen in Nederland. Hetzelfde wilde hij teweegbrengen in het archiefwezen. Hij pleitte voor de openbaarheid en toegankelijkheid van de archieven – op dat moment waren zij alleen nog toegankelijk voor onderzoekers die het vertrouwen van de archivarissen hadden gewonnen – en wilde het archief zo coördineren dat het nog meer in dienst van de wetenschap stond. Centralisatie van de Nederlandse (rijks)archieven in Den Haag leek hem hier de beste manier voor, maar daar was te veel tegenstand voor.⁶⁸ Bakhuizens streven naar openbaarheid en toegankelijkheid zijn wel bereikt, met een Koninklijk Besluit in 1856, die het KB van 1829 over de openbaarheid van archieven overschreed, en nu iedereen toegang had tot het Rijksarchief in Den Haag.⁶⁹ Hetzelfde wilde hij voor de provinciale archieven, maar ook dit bleek moeilijk. Wel heeft hij op andere manieren de relaties tussen het Rijksarchief en de provinciale archieven weten te verbeteren.⁷⁰

Een volgend persoon die ontwikkeling in het archiefwezen in Nederland stimuleerde was jhr. mr. Victor Eugène Louis de Stuers, een politicus. In 1875 werd hij ingesteld als referendaris, ofwel hoofd, van de afdeling Kunst en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. De Stuers zette zich bijzonder in voor de monumentenzorg in Nederland, maar was ook geïnteresseerd in de archieven, die ook onder zijn beheer vielen. Direct na zijn aantreden werd er een nota geproduceerd over de toestand van de Nederlandse archieven, die op dat moment over het algemeen nog steeds in povere condities waren. Ook wees De Stuers erop dat, volgens de wet, het oud archief van de provinciale archieven

⁶⁸ P. Huistra, 'R.C. Bakhuizen van den Brink en de moderne geschiedwetenschap. Filologie, geschiedenis en archief', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 122e jaargang, nummer 3, blz. 345 – 346.

⁶⁹ Koninklijk Besluit, 26 juni 1856, nr. 79.

⁷⁰ F.C.J. Ketelaar, 'In het archiefwezen meerde leven. De nationale archiefpolitiek van Bakhuizen van den Brink 1851 - 1865', in: *Een vorstelijk archivaris. Opstellen voor Bernard Woelderink* (Zwolle 2003), 190-196.

eigendom waren van het Rijk, niet van de provincies. Het uiteindelijke gevolg van deze constatering is dat, een voor een, alle provinciale archieven uiteindelijk werden omgezet in rijksarchieven.⁷¹ De voormalige provinciale archivariissen werden nu rijksarchivarissen van hun provincies, en de voormalige rijksarchivaris in Den Haag werd voortaan *algemeen* rijksarchivaris genoemd.

Buiten ontwikkelingen die gevoed werden door de overheid, hebben de (provinciale) archivariissen zelf ook een behoorlijke ontplooiing in het archiefwezen en -wetenschap teweeggebracht. Er was nog weinig overeenstemming over de beste manier van inventarissen. Het systeem van Nijhoff, de tijdrekenkundige orde, en eerste poging tot standaardisatie van archiefbeheer, bleek snel na zijn overlijden al niet meer adequaat. Dit hangt samen met de ontwikkelingen in de geschiedwetenschap. Halverwege de tweede helft van de negentiende eeuw begon de moderne geschiedwetenschap echt op te komen. Er was sprake van professionalisering, institutionalisering en verwetenschappelijking.⁷² Het beheren en gebruiken van archieven op een professionele, academische manier was een van de zuilen waar de moderne geschiedwetenschap op zou moeten steunen – maar dit was er nog niet.

Toen de nieuwe generatie archivariissen indertijd het roer over konden nemen van de oudere, klassieke archivariissen van de negentiende eeuw, begonnen ook zij het archiefwezen in Nederland te moderniseren. In 1891 werd de Vereniging van Archivariissen (VAN) opgericht. Het jaar daarop, in 1892, volgde het vaktijdschrift het *Nederlands Archievenblad*. In de eerste publicatie van dit tijdschrift sommeerde de Vereniging wat haar doelen waren:

- a. *Het streven naar een regeling van het archiefwezen bij de wet.*
- b. *Het houden van bijeenkomsten*
- c. *Het uitgeven van gedrukte mededeelingen*⁷³

De vereniging streed ook voor een standaardisatie in het vak. Dit zou modernisering voor het archiefwezen betekenen, en in het belang van zowel de gebruiker als de archivaris zijn. In 1898 werd er, in opdracht van de Vereniging van Archivariissen, een handleiding uitgegeven, wat de oplossing voor deze kwestie bleek te zijn.

⁷¹ Als eerste was, wederom, Gelderland in 1877. Daarna volgde Drenthe en Utrecht (1879), Overijssel en Noord-Brabant (1880), Limburg (1881), Groningen (1882), Friesland en Noord-Holland (1886), en ten slotte Zeeland (1890). Zuid-Holland heeft altijd al onder het beheer van het Rijksarchief in Den Haag gestaan.

⁷² Huistra, 'R.C. Bakhuizen van den Brink', blz. 335.

⁷³ *Nederlands archievenblad*, 1892, 1 februari 1892, blz. 1 – 7.

4.2 De Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven

De Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven werd samengesteld door dr.mr. Samuel Muller Fz., jhr. mr. Johan Adriaan Feith en prof.mr. Robert Fruin Th.Azn, alle drie rijksarchivarissen en lid van de Vereniging van Archivarissen, met Feith zelfs als een van de oprichters.

In de Handleiding worden niet zozeer nieuwe regels en theorieën over de archiefwetenschap vastgesteld, het is juist een codificatie van al gehanteerde gewoontes en methoden, zij het wat bij gescherpt.⁷⁴ Muller, Feith en Fruin hebben in honderd regels een standaardwijze van het inventariseren van oud archief samengesteld, die zij in zes verschillende onderverdelingen hebben geplaatst:

<i>Eerste hoofdstuk.</i>	<i>Ontstaan en indeeling van archiefdépôts</i>
<i>Tweede hoofdstuk.</i>	<i>Het sorteeren der archiefstukken</i>
<i>Derde hoofdstuk.</i>	<i>Het beschrijven der archiefstukken</i>
<i>Vierde hoofdstuk.</i>	<i>Het ineenzetten van de inventaris</i>
<i>Vijfde hoofdstuk.</i>	<i>Verdere beschrijvingsmaatregelen</i>
<i>Zesde hoofdstuk.</i>	<i>Over het conventioneel gebruik van eenige termen en tekens</i>

De twee belangrijkste principes die uit de Handleiding naar voren komen zijn het bestemmingsbeginsel en het structuurbeginsel. Het bestemmingsbeginsel houdt in dat een archiefstuk alleen betekenis heeft en juist geïnterpreteerd kan worden, in de context van het archief waar het vandaan komt. Dit betekent dat het niet de bedoeling is dat stukken uit archieven gehaald worden om ergens anders bij geplaatst te worden, zoals met grote regelmaat in de negentiende eeuw plaatsvond. Het structuurbeginsel houdt vervolgens in dat een archief in de oorspronkelijke structuur bewaard moet worden, zoals de archiefvormer het opgesteld heeft. Ook dit gebeurde regelmatig niet in de negentiende eeuw. Het naleven van deze beginsels, het respect des fonds, of respect voor de oude orde, zorgen ervoor dat archiefstukken het beste uitgelegd, en vervolgens geïnventariseerd kunnen worden.

De komst van de Handleiding, wat al snel als dé handleiding voor archiefbeheer en -wetenschap ging gelden, ook buiten Nederland, betekende een nieuwe periode in het archiefwezen.⁷⁵ De oude methoden van de negentiende eeuw, waarin elke archivaris nog zoekende was naar het beste

⁷⁴ W.E. Goelema, 'De Handleiding: nieuwlichterij of codificatie?' in: P. Brood, red. *Respect voor de oude orde. Honderd jaar Vereniging van Archivarissen in Nederland* (Hilversum 1991), 61 – 72.

⁷⁵ F.C.J. Ketelaar, "'Per tutti i paesi': de Handleiding buiten Nederland", in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en Context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998), XCIC – CVIII.

inventarisatiesysteem, en waarbij er per archief of zelfs per archivaris dus zo veel grote verschillen konden zijn, voldeden niet meer. Voortaan waren er een aantal basisregels opgezet, waar elke archivaris op kon terugvallen en als gids kon gebruiken.

4.3 De theorie van Nijhoff en de theorie van de *Handleiding*

Zoals genoemd was de *Handleiding* de eerste van zijn soort. De makers hebben zich niet gebaseerd op voorgaande theoretici, maar fundeerden hun regels op al bestaande normen en gebruiken in het archiefwezen. Zodoende hebben zij zich niet direct laten inspireren door Nijhoff, maar is het wel mogelijk dat (delen van) Nijhoff's voorgestelde methode door andere archivariissen is over genomen, genormaliseerd werd, en zo alsnog in de *Handleiding* terug te vinden is.

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk welke archivistische methode Nijhoff ontwikkelde. Voor Nijhoff was het vooral van belang dat inventarissen volgens de tijdrekenkundige orde werden samengesteld, wat inhoudt dat er een chronologisch register en een alfabetisch register moet zijn. De archiefstukken zelf moeten apart beschreven worden met een korte samenvatting van de inhoud, vermelding van de relevante namen, de materiele staat van het stuk en de vermelding van de originele én nieuwe dagtekeningen. Ook moet de oude spelling overgenomen worden en moeten verwijzingen worden aangebracht.

De tijdrekenkundige orde, wordt ook in de *Handleiding* als optie vermeldt. Echter, meteen volgen er ook de nadelen die zo'n structuur met zich mee brengen. Zo heeft bijvoorbeeld niet elk stuk een datum, en streeft de *Handleiding* er juist naar om archiefstukken in hun eigen context te behouden, wat tegenstrijdig is met een chronologische ordening. De *Handleiding* voorschrijft dus een systematische orde, waarbij de series in het archief de hoofdlijnen bepalen.⁷⁶ Dit ligt in het verlengde van het structuurbeginsel, wat in dit boek geïntroduceerd werd.

De makers van de *Handleiding* besteden een geheel hoofdstuk aan het beschrijven der archiefstukken, evenals een hoofdstuk over *het conventioneel gebruik van eenige termen en teekens*.⁷⁷ Van belang voor hun is hierbij dat de inventaris van een archief alleen een wegwijzer is, en dus alleen een overzicht van het archief dient te geven. Nijhoff was er stellig van overtuigd dat elk archiefstuk apart beschreven diende te worden. Dit is dus een groot verschil. De *Handleiding* geeft vervolgens een overzicht van de informatie die elk inventarisnummer wél dient te bevatten, namelijk de oude titel, een algemene

⁷⁶ *Handleiding* paragraaf 15, 27 – 30, paragraaf 25, 50 - 51

⁷⁷ Derde hoofdstuk, 68 – 88, zesde hoofdstuk 139 - 160

inhoudelijke beschrijving, de jaar of jaren van het stuk en uit hoeveel delen, pakken etc. het inventarisnummer bestaat.⁷⁸

Kortom, er zijn dus duidelijk verschillen te merken in de theorie van Nijhoff en de theorie van de *Handleiding*. Het belangrijkste is de manier van ordenen. Het gevolg van de tijdrekenkundige orde van Nijhoff is dat archieven geheel uit hun context getrokken worden, en dat is juist het tegenovergestelde van waar de *Handleiding* voor staat. De belangrijkste overeenkomst tussen Nijhoff en de *Handleiding* is dat beiden streefden naar standaardisering van het vak.

4.4 Het archiefwezen in de eerste helft van de twintigste eeuw

Het streven van de Vereniging van Archivarissen naar een wettelijke regeling van het archiefwezen werd in 1918 verwezenlijkt, onder leiding van Fruin, die in 1912 algemeen rijksarchivaris was geworden. In deze wet werd de onbeperkte openbaarheid van archieven vastgelegd, evenals een regeling voor toezicht op de kleinere gemeente- en waterschaparchieven, en, tenslotte, een aantal eisen waar een archiefambtenaar aan zou moeten voldoen.⁷⁹

Nu de standaardwijze van de vorming van inventarissen met de *Handleiding* was neergezet, begon men in de twintigste eeuw aan het volgende onderwerp waar standaardisatie nodig was: de vorming van archivarissen zelf. In 1910 werd er door de VAN een commissie opgesteld, bestaande uit, wederom, de heren Muller, Feith en Fruin, die moesten onderzoeken hoe deze scholing geconstrueerd zou moeten worden. Zij stelden voor dat een archivaris op de eerste plaats een doctoraat in de rechten zou moeten hebben, met kennis van middeleeuws Latijn, Middelnederlands, oudvaderlands recht, Nederlandse geschiedenis, (geschiedenis van de) staatshuishoudkunde, middeleeuws aardrijkskunde, kerkgeschiedenis en kerkrecht. Verder zou er ook examen moeten worden gedaan in de vakken archiefeconomie, diplomatiek, paleografie en chronologie. De eerste soort kennis zou kunnen worden opgedaan tijdens praktijkervaring in archieven, de laatste aan de universiteit. Andere archivarissen waren het hier niet mee eens, en argumenteerden bijvoorbeeld dat een achtergrond in de historie belangrijker was dan in de rechten.⁸⁰

⁷⁸ Paragraaf 48, 83 – 87.

⁷⁹ Woelderink, *Hoofddlijnen*, blz. 10.

⁸⁰ P. Horsman, 'Kennis, thee en een koekje. Het archiefonderwijs in Nederland', in: *Archievenblad*, december 2008, blz. 10 – 11.

F.C.J. Ketelaar, "'Per tutti i paesi': de *Handleiding* buiten Nederland", in: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar en T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en Context van de *Handleiding* voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998), XCIC – CVIII.

In 1919 werd er in een Koninklijk Besluit vastgelegd op welke wijze het archiefberoep onderverdeeld zou moeten worden.⁸¹ Het werd in twee klassen verdeeld: de eerste klas, waarvoor een doctoraat in rechtswetenschap, staatswetenschap, hedendaags Romeins-Hollands recht of Nederlandse letteren werd verwacht, en de tweede klas, waar geen academische achtergrond vereist werd, maar een stage van zes maanden voldoende was. Ambtenaren die al bij archieven werkten, waren van deze eisen uitgezonderd.

In een volgend KB in 1919 werd er dan officieel een Archiefschool opgericht, die verbonden zou zijn met het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.⁸² Met een Archiefwet en een Archiefschool zo kort na elkaar tot stand gebracht, leek het alsof het archiefwezen een periode van bloei tegemoet zou gaan. Het tegendeel bleek echter waar. Al in 1924 werd de school weer opgeheven, omdat de belangstelling voor de eerste klasexamen sterk afliep, en er vanwege bezuinigen weinig toekomstperspectief bij archieven was. In het vervolg werden archiefambtenaren weer intern, door meer ervaren collega's, opgeleid.⁸³ De voorzieningen in archieven werden echter door de onstuimige tijden van de jaren '20, '30 en de Tweede Wereldoorlog steeds geringer. Ondanks de toenemende interesse in archieven van het publiek, dat gerelateerd kan worden aan de toenemende interesse in het nationalisme die deze periode zo kenmerkt was er sprake van bezuinigingen en personeelsreductie. Het gevolg hiervan was dat decennia later er nog steeds een groot volontairstelsel bestond in het archiefwezen.⁸⁴

Na de Tweede Wereldoorlog was er weer ruimte voor ontwikkeling. Er vonden weer gesprekken plaats tussen de overheid en de VAN over het vormen van een archiefopleiding. De overheid pleitte voor een studie aan de universiteit, de vereniging voor een interne opleiding bij hun, waarbij belangrijke hulpwetenschappen wel aan de universiteit gevold konden worden. Beide partijen konden het niet eens worden, en werd het plan weer weggezet.⁸⁵ In plaats daarvan kwam de volgende impuls in het archiefwezen uit de bedrijfssector. Aan het eind van de jaren '40 zette de archivaris van de Staatsmijnen een cursus op tot bedrijfsarchivist voor vier van zijn ambtenaren. In 1951 kreeg hij toestemming van de overheid om ook een cursus voor archiefambtenaren van de tweede klasse op te stellen, en mocht het de Archiefschool gaan heten. Twee jaar later werd de school echter alweer gesloten, waarschijnlijk onder invloed van de algemene rijksarchivaris jhr. dr. Dirk Petrus Marius Graswinckel.⁸⁶ In 1955 werd er

⁸¹ Koninklijk Besluit, 2 september 1919.

⁸² Koninklijk Besluit, 28 oktober 1919, nr. 30.

⁸³ Horsman, 'Kenniss, thee en een koekje', blz. 12.

⁸⁴ Woelderink, *Hoofdlijnen*, blz. 11.

⁸⁵ Horsman, 'Kenniss, thee en een koekje', blz. 12.

⁸⁶ Ibidem, blz. 12 – 13.

vervolgens weer een derde Archiefschool opgericht, ditmaal weer verbonden aan het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.⁸⁷ Hier was het onderwijs gemoderniseerd, en kwam de nadruk niet meer op oud archief te liggen, maar op het beheer van de archieven uit de negentiende en twintigste eeuw.

4.5 Het archiefwezen in Gelderland na Nijhoff

Na de dood van Paulus Nijhoff in 1867 volgden er een paar turbulente jaren in het provinciaal archief van Gelderland. Als eerste werd G.W. Berger, een archiefmedewerker uit Utrecht, aangesteld, maar enkele weken later werd hij ontslagen vanwege een gebrek aan wetenschappelijkheid.⁸⁸ Dit was dus duidelijk een eis waaraan een archivaris aan zou moeten voldoen volgens de Gedeputeerde Staten van Gelderland. Vervolgens werd mr. J. Gerdes Oosterbeek had, op 1 mei 1868 geïnstalleerd. Hij werd echter snel daarna ziek, en werd op 1 augustus 1868 vervangen door mr. J.E. van Persijn, hoewel hij pas op in juni 1869 officieel ontslag nam. Van Persijn werd in 1872 vanwege krankzinnigheid opgenomen, en een jaar later toch eervol ontslagen. Gerdes Oosterbeek was inmiddels weer genoeg hersteld, want hij werd opnieuw aangesteld als provinciaal archivaris in 1873. Helaas overleed hij enkele jaren later, op 25 juni 1876. Hij zou de laatste provinciaal archivaris van Gelderland blijken te zijn.⁸⁹

Na De Stuers aanstelling als referendaris van Kunst en Wetenschappen in 1875, moest ook het Gelderse archief zijn nauwkeurige inspectie ondergaan. De Stuers was zeker niet tevreden over wat hij in Arnhem aantrof:

*Te Arnhem is de toestand bepaald schandelijk. Dit archief, dat het rijkste van alle is, bevindt zich in een souterrain (twee meter hoog) van het prov. gebouw. Het is er zo vochtig dat de papieren papperig worden en bij aanraking uit elkaar vallen, en dat er op de pakken een laag schimmel ligt en salpeter, evenals in bierkelders. Het lokaal is zo klein dat niet alleen de wit houten open rekken volgepropt zijn, maar ook de vloer waarop geheel rijen van liassen, dozen en kisten liggen. In die liassen, dozen en kisten zijn de zeldzaamste perkamenten charters met tal van prachtige zegels samengeperst. De bewaring is derhalve ellendig, studie onmogelijk.*⁹⁰

Hetzelfde gold voor het archief van het Hof van Gelre, hoewel deze bij het Provinciaal Gerechtshof was ondergebracht en niet in het Provinciaal Archief, in de veronderstelling dat het onder de

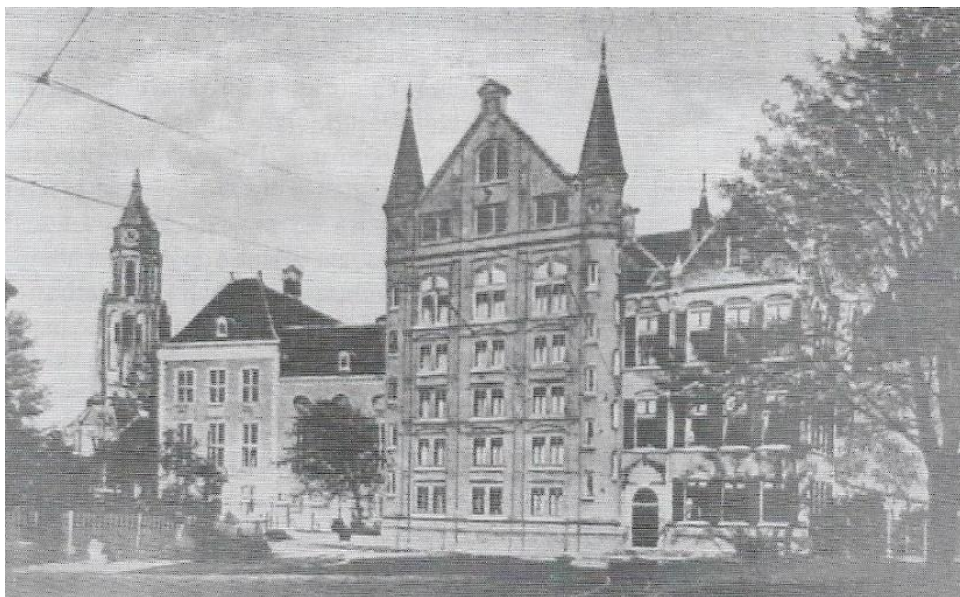
⁸⁷ Koninklijk Besluit, 26 juli 1955, nr. 12.

⁸⁸ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 88.

⁸⁹ Ibidem, blz. 89.

⁹⁰ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 90.

verantwoordelijkheden van het Ministerie van Justitie viel, niet onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken.⁹¹ De Stuers zag na het overlijden van Gerdes Oosterbeek zijn kans schoon, en, omdat hij er op gewezen had dat het oud archief van de provincies eigenlijk eigendom van het Rijk was, liet hij het provinciaal archief van Gelderland, wederom als eerste van alle provincies, omzetten naar een rijksarchief. Op 1 mei 1877 werd jhr. mr. Theodorus Helenus Franciscus van Riemsdijk aangesteld tot rijksarchivaris van Gelderland, die zich voortaan alleen nog maar met het oud archief van Gelderland bezig moest houden.⁹² Er werd extra personeel aangesteld, waaronder mr. Johan Julius Sigismond baron van Sloet. In 1879 was het nieuwe rijksarchiefgebouw in Arnhem, en leek het archief een zonnige toekomst tegemoet te gaan.

Het voormalig Rijksarchiefgebouw aan de Marktstraat, Arnhem. Fotocollectie Gelders Archief.

In 1882 vertrok Van Riemsdijk naar Den Haag, om daar als adjunct-archivaris te werken, in voorbereiding op het vertrek van Laurens Philippe Charles van den Bergh, de toenmalige algemeen rijksarchivaris, wie Van Riemsdijk in 1887 zou vervangen. In Gelderland werd mr. Jean François Bijleveld, hoewel hij geen archivistische maar alleen een politiek-juridische achtergrond had, aangesteld. Na zijn overlijden in 1905 werd de Noord-Brabantse rijksarchivaris mr. Adriaan Cornelis Bondam naar Gelderland gehaald in opdracht van de rijksoverheid. In Arnhem kwam het niet goed aan dat deze buitenstaander de baan kreeg, ook omdat Sloet, op dat moment hoofdcommies en al bijna twintig jaar verbonden aan het Gelderse archief ook gesolliciteerd had, en dus gepasseerd werd. Bondam bleek een archivaris van de

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, blz. 91.

oude slag te zijn, en deed niets met de ontwikkelingen in de archiefwetenschap, d.i. de publicatie van de Handleiding, die zich in de rest van het land wel ontfutselde. Toch heeft ook Bondam bijna twintig jaar volgehouden als Gelders rijksarchivaris, en nam hij in 1924 ontslag.⁹³

De volgende rijksarchivaris werd jhr. mr. Anthony Henrik Martens van Sevenhoven. Martens was vooruitstrevend en moderniseerde het archief door de principes van de Handleiding ook in Arnhem te introduceren. Hij loodste het archief door de moeilijke jaren '20 en '30. Helaas is het archief niet ongeschonden de Tweede Wereldoorlog doorgekomen. Tijdens de Slag om Arnhem in september 1944 werd ook het archiefgebouw geraakt. Alle werkcamers, de gehele bibliotheek, het archief van het rijksarchief zelf en de studiezaal zijn door brand verloren gegaan. Alleen de depots en de daar gelegen archieven waren niet geschaad. In oktober 1944 werd het gebouw ternauwernood niet geraakt door geallieerde bommen, maar raakte het wel aanzienlijk beschadigd, en waren de archieven van de stellages gevallen en lag alles door elkaar over de vloer, verspreid tussen de glasscherven.⁹⁴

Martens nam in 1946 ontslag. De volgende rijksarchivaris was mr. Anthonie Paul van Schilfgaarde, die al tijdens de oorlog als waarnemend rijksarchivaris opereerde. Hij leidde de wederopbouw van het archief, zo goed en zo kwaad als dat kon. Vanwege de vernietiging van de werkcamers en de studiezaal, werd er in het depot gebouw ruimte gemaakt voor de archivariissen, en werd er een leeszaal voor de bezoekers geïnstalleerd. Een nieuw gebouw kwam er eindelijk, in 1967, wat Van Schilfgaarde niet zelf heeft mogen meemaken, omdat hij in 1961 met pensioen ging.⁹⁵

Het voormalige Rijksarchiefgebouw in Arnhem na de Slag bij Arnhem, fotocollectie Gelders Archief.

⁹³ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 93 – 98.

⁹⁴ Ibidem, blz. 101.

⁹⁵ Ibidem, blz. 102 – 104.

4.6 Conclusie

In de tweede helft van de negentiende eeuw was er ruimte voor innovatie en modernisering in het archiefwezen. Rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink had hier, na zijn aanstelling in 1854, met zijn vernieuwingsidealen het fundament voor neer gelegd. Ook de modernisering van de geschiedwetenschap heeft hieraan bijgedragen – door haar professionalisering, institutionalisering en verwetenschappelijking was er een groeiende vraag naar goed georganiseerde archieven die eenvoudig en voor iedereen te raadplegen waren. De nieuwe generatie archivariissen die in de jaren '70 opkwamen, gesteund door de overheid in de vorm van Victor de Stuers, die een voor een de provinciale archieven hervormde tot rijksarchieven, hebben vervolgens de branche ontplooid tot een echte, eigen wetenschap. In het begin van de jaren '90 richtten zij een vakvereniging en -tijdschrift op, met wettelijke regelingen en standaardisatie in het vak als einddoel.

Dankzij deze onderlinge samenwerkingen kwam er in 1898 een handleiding uit voor het ordenen en beschrijven van archieven, bestaande uit een samenstelling van 100 regels die feitelijk al gebruikelijk waren geworden in het archiefwezen, maar nog nooit formeel waren samen gezet om één geheel te vormen. Deze Handleiding, die de concepten – hoewel nog niet letterlijk benoemd – van het herkomst- en structuurbeginsel introduceerden, werd snel geaccepteerd als standaardmethode en bleef decennialang nog als de fundering van de archiefwetenschap gelden, ook in het buitenland.

Standaardisatie in het vak was dus aan het begin van de twintigste eeuw bereikt voor de archivariissen. De vereniging ging zich nu focussen op de wetgeving. In 1918 kwam er uiteindelijk de eerste Archiefwet, die openbaarheid van de archieven voor (vrijwel) iedereen bracht. Ook waren een aantal eisen vastgesteld waaraan een archiefambtenaar zou moeten voldoen. Hieruit volgde dat het beroep in twee parten werd gesplitst – een eerste klasse, en een tweede klasse. De eerste klasse archivariissen zouden wetenschappelijk opgeleid moeten worden, de tweede klasse van archiefambtenaren zouden dat niet hoeven, en een meer ondersteunende functie hebben. Er ving een decennialange discussie aan over de beste manier een archivaris of archiefambtenaar op te leiden, wat tot op de dag van vandaag nog lopende is. De archiefschooldiscussie wordt voornamelijk gekarakteriseerd door de vraag of een archivaris beter vanuit een theoretische basis opgeleid kan worden, dus aan de universiteit, of vanuit de praktijk, dus aan een archief zelf.

Deze ontwikkelingen in het archiefwezen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw grotendeels voorbijgegaan. Na het overlijden van Paulus Nijhoff in 1867 was er een onrustige periode waarin verschillende archivariissen elkaar snel opvolgden, waaronder Theodoor van Riemsdijk, die na zijn rijksarchivarisschap in Gelderland van vijf jaar in het nieuwe archiefgebouw, in 1882

algemeen rijksarchivaris werd. In 1905 werd Adriaan Bondam aangesteld als rijksarchivaris. Hij bleek een archivaris van de oude slag te zijn, en in zijn twintig jaar-durend bewind, heeft hij de ontwikkelingen die de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* teweeg had gebracht, buiten de duren van het archief in Gelderland gehouden.

Dit veranderde met de aanstelling van Toon Martens van Sevenhoven in 1924, die het archief naar de tijd bracht en verder moderniseerde. Veel van zijn werk is echter verloren gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarin het archief ernstig beschadigd raakte. De studiezaal, de bibliotheek en de werkkamers van de medewerkers, inclusief de archieven die op dat moment in gebruik waren, werden vernietigd. Alleen de archieven in het depot bleven, hoewel in chaotische toestand, bewaard. Het heeft twee decennia geduurd voordat er, onder leiding van rijksarchivaris Anton van Schilfgaarde, het archief enigszins hersteld was van de schade, en in 1967 een nieuw archiefgebouw in trok.

De tweede persoon die het archief van het Hof van Gelre heeft geïnventariseerd, Adriana Johanna Maris, begon in 1929 aan het Gelderse archief, terwijl zij gelijktijdig studeerde. Van de toenmalige rijksarchivaris Martens mocht zij in werktijd haar promotieonderzoek doen. De deplorabele situatie van het archief tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft zij niet zelf meegemaakt, omdat ze van 1938 tot 1950 bij het Utrechtse archief geëmployeerd was, maar heeft na haar terugkomst in 1950 wel met liefde en passie gewerkt aan het herstel van het archief in Gelderland. Het is te betreuren dat zij pas, nadat zij in 1966 met pensioen was gegaan, de mogelijkheid om een echt ontzaglijk archief onder handen te mogen nemen – het archief van het Hof van Gelre, wiens inventarisatie inmiddels ruim een eeuw oud was, en ontzettend gedateerd was.

HOOFDSTUK 5: DR. ADRIANA JOHANNA MARIS

5.1 Adriana Johanna Maris

Dr. Adriana Johanna Maris werd op 6 juli 1900 in Arnhem geboren, als tweede dochter van dr. Cornelis Willem Maris (1867 – 1936) en Jacqueline Lucrèce Fransen van de Putte (1872 – 1926). Haar vader werkte voor het kantongerecht in Arnhem, waar hij na 1908 voorzitter van het Arnhemse gerechtshof werd. Het gezin, met uiteindelijk drie dochters en één zoon, heeft tussen 1903 en 1908 in Tiel gewoond, en was lid van de Remonstrantse gemeente. Haar ouders waren politiek liberaal en godsdienstig vrijzinnig. A. J. Maris' moeder was (op milde wijze) feministisch aangelegd, en was bestuurslid van de Algemene Nederlandse vrouwenbeweging Tesselschade-Arbeid Adelt.⁹⁶ Zij heeft er altijd spijt van gehad dat zij zelf nooit heeft kunnen studeren, dus zorgde ervoor dat haar dochters wel die mogelijkheid konden krijgen.

Zo ging Maris naar de Hogereburgerschool voor meisje. Wegens langdurige ziektes, waar zij een blijvende doofheid aan een oor opliep, heeft ze pas in 1922 Staatsexamen kunnen doen. Nadat ze hiervoor geslaagd was, ging ze aan de universiteit van Utrecht Letteren en Wijsbegeerte studeren. Daar werd ze lid van de bibliotheek- en almanakcommissie van de Utrechtse Vrouwelijke Studenten Vereniging.⁹⁷ In 1929 slaagde ze voor haar doctoraalexamen in de middeleeuwse geschiedenis, met nieuwe geschiedenis en staatshuishoudkunde als bijvakken.

In september 1929 begon zij als vrijwilliger bij het Rijksarchief van Gelderland te werken. Maris gebruikte wilde hier ervaring op doen voor haar archiefexamen. De Archiefschool heeft zij nooit kunnen volgen, omdat deze, na te zijn opgericht in 1919, in 1924 alweer gesloten was.⁹⁸ Deze bleek niet nodig te zijn, want in november 1930 behaalde ze haar archiefdiploma, als 'wetenschappelijk archiefambtenaar der eerste klasse'.⁹⁹ In 1939 promoveerde zij cum laude aan de Universiteit Utrecht ten slotte op de geestelijke goederen in Gelderland, en de praktische uitwerking hiervan in het Nijmeegse kwartier.¹⁰⁰

Vanaf 1929 tot aan haar pensioen in 1966 heeft Maris als archivaris gewerkt. Zij heeft tot haar spijt nooit grote archieven zelf mogen inventariseren tijdens haar werkzaamheden, maar mocht als gepensioneerde vrouw, onbezoldigd, uiteindelijk toch het archief van het Hof van Gelre en Zutphen gaan inventariseren. Haar collega Hendrik Leonardus Driessen was hier al vele jaren eerder mee begonnen. In

⁹⁶ Mentink, 'Mw. dr. A.J. Maris', blz. 189.

⁹⁷ Ibidem, blz. 191.

⁹⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Stichting Archiefschool en taakvoorganger Rijksarchiefschool, nummer toegang 2.19.210, inleiding.

⁹⁹ Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 1', blz. 80.

¹⁰⁰ Ibidem, blz. 82.

1950 heeft Maris hem ondersteund, waardoor er in 1953 een voorlopige inventaris voltooid was.¹⁰¹ Hiermee was de inventaris wel toegankelijk voor onderzoekers, maar was er nog geen goed overzicht gegeven over de specifieke inhoud van het hofarchief. Van 1966 tot en met 1978 heeft Maris hier onverzettelijk aan gewerkt, met de definitieve inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen als resultaat.

A.J. Maris en haar paranimfen na haar promotie, 1939, fotocollectie Gelders Archief.

5.2 De loopbaan van A.J. Maris

Van 1929 tot en met 1938 heeft Maris als vrijwilliger gewerkt bij het Gelderse Rijksarchief. In deze periode begon zij ook met het publiceren van wetenschappelijke artikelen en boekbesprekingen, wat zij ook tot ver na haar pensioen gedaan heeft.¹⁰² De meeste van deze publicaties deed zij in *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, het jaarblad verbonden met de Vereniging Gelre, wat zich richt op de geschiedenis van Gelderland, en waar zij ook lid van was. Verder schreef zij ook voor de Vereniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht, de Vereniging Oud-Utrecht, de Nederlandsche Leeuw en het Nederlandse Archievenblad.

¹⁰¹ Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 2', blz. 111.

¹⁰² G.J. Mentink, *Lijst van geschriften van dr. Adriana Johanna Maris* (Arnhem 1980).

In deze jaren was, zoals boven genoemd, jhr. mr. A. H. Martens van Sevenhoven rijksarchivaris in Gelderland (1924 – 1945). Martens van Sevenhoven moderniseerde de Gelderse archiefinstelling door de inzichten van de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* toe te laten passen op de inventarissen en andere werkzaamheden die de archivariissen onder zijn gezag realiseerden. De *Handleiding* was natuurlijk al uitgegeven in 1898, het heeft dus even geduurd voordat de nieuwe archivistische visies Gelderland ingewaaid waren. Volgens Martens van Sevenhoven was het verder ook belangrijk dat een archivaris zich ook als historicus op moest stellen, door onderzoek te doen en bronnen te publiceren.¹⁰³ Maris heeft gedurende haar carrière bovenmatig aan zijn verwachtingen van een archivaris voldoen. Ondanks Maris' lust en ambitie heeft zij in deze periode geen grote archieven mogen bewerkstelligen. Haar voornaamste taken waren het uitvoeren van praktische taken en ondersteuning van andere archivariissen, en een enkel klein archiefinventaris in elkaar zetten.

Traditioneel gezien wordt deze periode van haar loopbaan gezien als de 'eerste Arnhemse periode'. Hierop volgde de 'Utrechtse periode'. Per 1 juli 1938 werd Maris namelijk aangesteld als (betaalde) adjunct-commies bij het Rijksarchief van Utrecht.¹⁰⁴ In 1942 werd zij commies, in 1947 hoofdcommies, en in 1949 chartermeester eerste klasse. In deze periode heeft Maris echter ook niet het archiefwerk mogen leveren wat zij eigenlijk had gewild. Ze inventariseerde wel enkele waterschaps- en gemeentearchieven, werkte aan een alfabetische index voor de archiefbibliotheek en aan een regestenlijst van het Domkapittel, maar in hoofdzaak was zij bezig met inlichtingenwerk en archiefinspectie.¹⁰⁵

In 1950 vertrok Maris weer terug naar Arnhem om ook daar als chartermeester eerste klasse aan de slag te gaan, en begon de 'tweede Arnhemse periode'. Het Rijksarchief van Gelderland had, net als Arnhem zelf, flink wat schade berokkend dankzij bombardementen in de Tweede Wereldoorlog, en was in 1950 nog bezig met een wederopbouw. Het depot van het archief was onbeschadigd gebleven, maar de kantoren, de bibliotheek, het archief van het Rijksarchief en de studiezaal waren flink aangetast dan wel vernietigd.¹⁰⁶

Ondanks haar nieuwe positie in het Rijksarchief, kreeg zij ook nu geen hoofdarchieven toegeschoven, maar moest genoegen nemen met voornamelijk ondersteunende werkzaamheden, zoals bijvoorbeeld het stuksgewijs ordenen van de, in groten getale aanwezige, losse bijlagen van de Gelderse

¹⁰³ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 99 – 101.

¹⁰⁴ Mentink, 'Mw. dr. A.J. Maris', blz 192.

¹⁰⁵ Mentink, 'Mw. dr. A.J. Maris', blz 194; Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 1', blz. 85.

¹⁰⁶ Keverling Buisman, 'Van Hasselts nalatenschap', blz. 101 – 102.

kwartiers- en landdagsrecessen. Verder bleef zij, net als eerder, grote wetenschappelijke publicaties uitbrengen.¹⁰⁷

In 1966 ging Maris met pensioen, haar vierde werkzame periode. Zij bleef echter doorwerken en publiceren tot aan 1984 – dus tot vierentachtigjarige leeftijd. Na haar pensioen was het haar namelijk gegund om eindelijk een belangrijk archief te inventariseren – die van het Hof van Gelre en Zutphen. Voor dat we kunnen kijken naar haar inventarisatie van het hofarchief, is het eerst nodig om stil te staan bij haar manier van werken zelf, oftewel haar archivistische methode.

5.3 De archivistische werkwijze van A.J. Maris

Maris heeft zelf nooit een archivistisch model ontworpen. In de jaren dat zij actief was, was het gedachtegoed van de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* het toonbeeld van archiefwerken en -wetenschap. Maris heeft als archivaris de *Handleiding* ook altijd als voorbeeld gehouden bij haar werkzaamheden. De kern van de lering van de *Handleiding* ligt in de principes van de bestemmings- en structuurbeginsels, ook wel *respect des fonds*, en het respecteren van de oude orde.¹⁰⁸ Verder geeft het een groot aantal regels (100 paragrafen) waaraan een goed archivaris moet voldoen, of zich aan zou moeten houden bij het inventariseren van een archief. Maris was dus onderricht in de methode van de *Handleiding*, maar toch heeft zij een duidelijk eigen geluid laten klinken in haar inventarisaties, die hand in hand gaat met haar wetenschappelijke publicaties.

Maris schreef veel, en gedetailleerd. De inleiding die zij schreef bij het hofarchief telt maar liefst 425 pagina's. Ook haar stukken uitgegeven in wetenschappelijke tijdschriften waren lang en uitgebreid, en meer beschrijvend dan probleemoplossend.¹⁰⁹ Haar boekbesprekingen leken soms meer op artikelen, omdat zij haar eigen visie op het onderwerp onderbouwde met eerdere publicaties en plaatste hier een lijst met literatuurverwijzingen bij (en soms zelfs bronpublicaties).¹¹⁰

Het archief dat Maris van haar zelf heeft achtergelaten in het Gelders Archief laat zien dat zij veelvuldig gebruik maakte van notities en aantekeningen voor haar onderzoek.¹¹¹ De inleiding van het hofarchief heeft ze ook regelmatig verbeterd, en ook met de definitieve versie was ze niet tevreden – maar het Rijkarchief vond dat het toch echt tijd was om deze af te ronden.¹¹² Over haar inleiding zei prof.

¹⁰⁷ Mentink, 'Mw. dr. A.J. Maris', blz 194.

¹⁰⁸ Horsman, Ketelaar, Thomassen, *Tekst en context*, blz. LXXIX.

¹⁰⁹ Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 2', blz. 108.

¹¹⁰ Ibidem, blz. 110.

¹¹¹ Gelders Archief, 0650 A.J. Maris.

¹¹² M. Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 2', blz. 113.

mr. Olav Moorman van Kappen in zijn bespreking van het ontsluiten van het hofarchief in het *Nederlands Archievenblad* het volgende:

Volgens Formsma, bij uitstek deskundig op het gebied van de archivistiek, moet de aan een inventaris voorafgaande inleiding 'kort zijn, geen volledige geschiedenis geven van de instelling waarvan het archief afkomstig is. Zij is slechts bedoeld als oriëntatie voor het gebruik van de inventaris. Hoe langer de inleiding is hoe minder zij wordt gelezen'. Hoe juist en heilzaam deze richtlijn in het algemeen ook moge zijn, geen regel zonder uitzondering en met zo'n evidente uitzondering worden wij in dit geval geconfronteerd. 'Kort' kan men immers Mej. Maris' inleiding, die met alle bijvoegselen 425 pagina's beslaat, moeilijk noemen. Overigens, wat het volledigheidaspect betreft: wie zou dat durven pretenderen? Deze schrijfster met haar bekende bescheidenheid zeker niet.¹¹³

A.J. Maris in het voormalig Rijksarchiefgebouw, fotocollectie Gelders Archief.

¹¹³ Moorman van Kappen, 'Het archief', blz. 11.

Moorman van Kappen noemde de inleiding vervolgens “de minst onvolledige monografie van het Hof van Gelre en Zutphen en zijn rechtsopvolgers”.¹¹⁴ Het is duidelijk dat Maris met haar inleiding vooral haar eigen weg is gegaan, en heeft hiermee een uitgebreid historisch werk geleverd, waar zij ruim zes jaar over heeft gedaan (noot: de inventaris was in 1973 al klaar, de inleiding in 1979).

Maris was een erudiete en kundige archivaris-historicus, die over het algemeen volgens ‘het boekje’ (dat wil zeggen, volgens de *Handleiding*) werkte, behalve als zij het er niet mee eens was. Het kost te veel tijd om de grondregels van de *Handleiding* hier uitgebreid neer te zetten, het is hier de plaats ook niet voor, en voor velen zullen deze al bekend zijn. In de volgende paragraaf zullen een aantal paragrafen uit de *Handleiding* geselecteerd worden, om naast het werk van Maris aan de inventaris van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen te plaatsen, zodat aangetoond kan worden hoe Maris de principes van de *Handleiding* volgde, of juist niet.

5.4 De inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen

De inventarisatie van het Hof van Gelre en Zutphen was pas echt af, na het voltooien van de inleiding in 1978. De inventaris, die uit drie delen bestaat, is dan ook op verschillende momenten uit gegeven. Deel II en III, oftewel de inventaris zelf (deel II) en de kaartenlijst en index (deel III) zijn in 1973 gepubliceerd.¹¹⁵ De inleiding, waaraan Maris dus de tussenliggende jaren aan gewerkt heeft, was pas in 1978 voltooid en uitgegeven.

Hoewel Maris als hoofdinventarisator van het hofarchief bekend staat, was zij, zoals hierboven al vermeld was, niet de enige die aan deze inventarisatie gewerkt heeft. H.L. Driessen begon hier mee, al enkele jaren vóór de tweede wereldoorlog uitbrak.¹¹⁶ In 1953, vlak voor zijn pensioen, had hij een voorlopige inventaris gereed, met ondersteuning van Maris.¹¹⁷ Na diens pensioen in 1966, heeft zij dit werk weer opgepakt om er een definitieve inventaris van te maken. Het is dus maar de vraag in hoeverre de inventaris zoals hij nu is, van de hand van Maris of van Driessen is. Maris schrijft:

¹¹⁴ Ibidem, blz. 11 – 12.

¹¹⁵ A.J. Maris, en H.L. Driessen, *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), eerste deel. Inleiding/een geschiedkundig overzicht gevolgd door naamlijst van stadhouders, kanseliers, raden en verdere functionarissen* (Arnhem 1978); A.J. Maris en H.L. Driessen, *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), tweede deel. Inventaris en bijlagen* (Arnhem 1973); A.J. Maris en H.L. Driessen, *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), derde deel. Kaartenlijst en index* (Arnhem 1973).

¹¹⁶ Maris, *Inleiding*, blz. 250.

¹¹⁷ Ibidem, blz. 251.

*Wij zijn dan ook beiden verantwoordelijk voor de inrichting van de voorlopige inventaris. Een inrichting, welke ik bij de omwerking ten behoeven van de nieuwe 'definitieve' inventaris heb kunnen aanhouden, zij het met enige verbeteringen en toevoegingen.*¹¹⁸

Het lijkt dus dat Driessen de basis van de inventaris heeft neergelegd. Toch is het aannemelijk dat Maris, die bekend stond als zeer bescheiden en minutieus, alles nauwkeurig heeft doorgenomen, en alles wat haar niet bekoorde naar haar eigen werkmethode zou hebben aangepast. In deze scriptie wordt dan ook verondersteld dat deze inventaris van het hofarchief karakteriserend is voor de werkwijze van Maris, en niet Driessen.

A.J. Maris tijdens de presentatie van de inventaris van het Hof van Gelre en Zutphen, 1978, fotocollectie Gelders Archief.

Zoals eerder is vermeld, was Maris opgeleid in de archiefwetenschap zoals het in de *Handleiding* wordt gesteld. Hieronder volgt een analyse van Maris' werkwijze zoals deze in haar inventarisatie van het hofarchief naar voren komt. Een aantal paragrafen uit de *Handleiding* zullen naar voren worden gebracht om naast gegevens uit de inventaris te leggen, zodat door middel van een vergelijking iets gezegd kan

¹¹⁸ Maris, *Inleiding*, blz. 251.

worden over het, al dan niet, navolgen van de methodes uit de *Handleiding* door Maris. Ter verduidelijking volgt er nu een globaal overzicht van de inventaris zoals deze gepubliceerd is door Maris.

Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen.

- I. Bescheiden van algemene aard, herkomstig van het Hof van Gelre en Zutphen, 1543-1795, het Hof van Justitie, 1795-1802, en het Departementaal Gerechtshof, 1802-1811
 - A. Inrichting en bevoegdheid; personeel
 - B. Resolutien en bijbehorende stukken
 - C. Briefwisseling
 - D. Appointementen of beschikkingen en bijbehorende verzoekschriften en verdere stukken
 - E. Verbalen en informatie
 - F. Commissien, octrooien, admissien van notarissen en landmeters, acten van familierechterlijke aard en andere acten
 - G. Plakaten
 - H. Verhoudingen tussen Hof en Rekenkamer van Gelre en Zutphen en tussen Hof en Rekenkamer en de stad Arnhem
 - I. Griffie
 - Aanhangsel
- II. Bescheiden van politieke en administratieve aard, herkomstig van het Hof van Gelre en Zutphen, 1543-1795, en van administratieve aard, herkomstig van het Hof van Justitie, 1795-1802, en van het Departementaal Gerechtshof, 1802-1811
 - A. Landschaps- en Kwartierszaken
 - 1. Landdagsrecessen, propositiën van het Hof en uitschrijvingsbrieven
 - 2. Tractaten en andere bescheiden, de Landschap aangaande
 - 3. Stukken betreffende door de Landschap aangestelde geschiedschrijvers
 - 4. Ridderboeken en verdere stukken betreffende de leden van de stand der bannerheren van Gelre en Zutphen en van de ridderschappen in de vier, later drie kwartieren
 - 5. Recessen van de kwartieren van Nijmegen, Zutphen en Arnhem en stukken betreffende de geschillen tussen leden van de kwartieren onderling
 - B. Zaken, rakende het gewest Gelderland als lid van de Unie (1579-1795)
 - C. Militaire zaken
 - 1. Militaire zaken in het algemeen
 - 2. Weerbare mannen; paarden en materieel; verdedigingswerken
 - 3. Inlegeringen; door militairen berokkende schade
 - 4. Rechtspleging over militairen
 - D. Financiële zaken
 - 1. Staten van oorlog; heffingen ten behoeve van de Unie
 - 2. Beden; brandschattingen; "Kleefse penningen"
 - E. Domeinzaken
 - 1. De Domeinen in het algemeen
 - 2. In beslag genomen goederen

- 3. De Batenburgse pandgoederen op de Veluwe
 - 4. Waterrecht
- F. Jachtzaken
- G. Leenzaken
- H. Zaken betreffende hofgoederen
- I. Tolzaken
- J. Muntzaken
- K. Kerkelijke zaken
 - 1. Bemoeiing met de officiële kerk (tot 1580 de R.-K. kerk, van 1580-1796 de Gereformeerde kerk)
 - 2. Roomsgezinden
 - 3. Toezicht op de kerk- en armenfondsen van de schans op de Voorn en het fort Sint Andries
- L. Zaken betreffende de “ad pios usus” bestemde geestelijke goederen
 - 1. Toezicht op de administratie en het gebruik van de voor pieuze doeleinden bestemde geestelijke goederen
 - 2. Toezicht op de geestelijke beneficiën na de Reformatie; verlening van brieven en institutie, voornamelijk in vicarieën
- M. Zaken betreffende openbare ambten en bedieningen
- N. Bemoeiing met plaatselijke aangelegenheden
- O. Waterstaatszaken
- P. Toezicht op de voorradigheid en op de uitvoer van granen en andere levensbehoeften
- Q. Toezicht op de bestrijding van de rode loop en van ziekten onder het rundvee
- R. Familierechtelijke zaken
 - 1. Huwelijkszaken
 - 2. Boedelzaken en curatele
- S. Justitiële zaken
 - 1. Toezicht op de rechtspleging; bevoegdheidsgeschillen
 - 2. Bemoeienis met land- en dijkrechten en aanverwante regelingen
- T. Zaken, rakende de verhouding tot naburige souveraine machten
- III. Bescheiden van rechterlijke aard, herkomstig van het Hof van Gelre en Zutphen, 1543-1795, het Hof van Justitie, 1795-1802 en het Departementaal Gerechtshof, 1802-1811
 - A. Rechtspleging in eerste aanleg
 - 1. Criminele zaken
 - a. Sententiën, procesdossiers en verdere bescheiden
 - b. Remissiën en abolitiën van straf
 - c. Bannissementen en confinementen
 - d. Tuchthuis en verbeterhuis
 - 2. Civiele zaken
 - a. Sententiën, procesdossiers en verdere bescheiden
 - b. Acten, recessen, accoorden en procuratiën
 - B. Rechtspleging in appèl en revisie
 - 1. Appèlzaken
 - 2. Revisiezaken

Deposita

- A. Archief van de momber en de substitutie-momber
- B. Archieven van commissies
- C. Archief van de leenkamer van Gelre en Zutphen
- D. Stukken en dossiers

Varia

Bijlage

(Handschriften

Kaarten, tekeningen en plattegronden

Lijst van kaarten, tekeningen en plattegronden)

5.4.1 Het ordenen van het archief en de indeling van de inventaris

§ 15. Een archief moet systematisch worden ingedeeld.¹¹⁹

§ 64. De inventaris moet worden voorzien van indices. Daarvoor komen in aanmerking: a. een index van persoonsnamen, b. een index van plaatsnamen.¹²⁰

Muller, Feith en Fruin onderscheiden hier een *systematische* orde van een *alfabetische* of een *chronologische*. Alfabetische en chronologische indelingen zijn dan ook niet geschikt voor een inventaris, maar daarentegen juist wel voor indices en registers.¹²¹ Maris heeft dan ook geen gebruik gemaakt van een alfabetische of chronologische indeling van de inventaris, maar heeft wel namenlijsten van stadhouders, kanseliers, raden ordinaris en dergelijke uitgeschreven, en aan de inleiding van de inventaris toegevoegd.

§ 16. Het systeem van indeeling moet worden gegrond op de oorspronkelijke organisatie van het archief, die in hoofdzaak overeenstemt met de inrichting van het bestuur, waarvan het afkomstig is.¹²²

¹¹⁹ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 26.

¹²⁰ Ibidem, blz. 109.

¹²¹ Ibid, blz. 26 – 30.

¹²² Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 30.

*§ 50. De inventaris van een archief moet in hoofdzaak worden ingericht overeenkomstig de oorspronkelijke organisatie van het archief.*¹²³

*§ 51. Bij archieven van openbare besturen is gewoonlijk eene splitsing in verschillende chronologische afdelingen noodig; bij elke belangrijke verandering in de inrichting van het bestuur beginne eene nieuwe afdeeling van den inventaris.*¹²⁴

*§ 56. Het archief moet volgens een zelfde criterium in gelijksoortige afdeelingen worden verdeeld. De stukken van algemeenen aard behooren in de eerste afdeeling te worden vereenigd, waarna de stukken van bijzondere aard in verschillende afdeelingen worden geplaatst.*¹²⁵

In volgende paragrafen leggen Muller, Feith en Fruin uit wat zij dan precies onder een systematische indeling begrijpen. Het is dus een indeling die de inrichting van de archiefvormer volgt, en wat zich uit in verschillende afdelingen, waarbij de eerste de algemene is, en de volgende de bijzondere zijn. Maris heeft dit ook gedaan, door een algemene afdeling, een politiek-administratieve afdeling en een rechterlijke afdeling te creëren. Volgens haar was het vervolgens ook beter “om die algemene afdeling, om zo te zeggen, om zoveel mogelijk aan te vullen, en zo weinig mogelijk in die speciale dingen te laten zitten”.¹²⁶

In paragraaf 51 stellen de auteurs dat bij elke splitsing van bestuur er een nieuwe afdeling nodig is. Zoals de titel die Maris aan het hofarchief gegeven heeft luidt, heeft zij ook de documenten komende van de twee directe splitsingen van het Hof van Gelre en Zutphen (dat wil zeggen: het Hof van Justitie tussen 1795 en 1802 en het Departementaal Gerechtshof, van 1802 tot 1811) in de inventarisatie verwerkt. Dit is echter niet duidelijk te zien in de inventaris. Er wordt niet aangegeven welke stukken bij welke archiefvormer horen, maar zou alleen op te maken kunnen zijn uit de jaartallen die erbij staan. Dit is wat de *Handleiding* voorschrijft voor archieven van bijvoorbeeld dorps- of stadsbesturen.¹²⁷ Verderop schrijven de auteurs het volgende:

Ten slotte vinde hier nog de opmerking plaats, dat eigenlijk de bestuursveranderingen van 1795 en volgende jaren aanleiding zouden moeten geven niet tot het onderscheiden van verschillende afdeelingen van hetzelfde archief, maar tot het onderscheiden van

¹²³ Ibidem, blz. 88.

¹²⁴ Ibid., blz. 90.

¹²⁵ Ibid., blz. 99.

¹²⁶ Gelders Archief, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 1), 13^e minuut.

¹²⁷ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 90.

*verschillende archieven [...]. Daar elk bestuur echter stilzwijgend het archief zijner voorgangers overnam en soms in dezelfde registers voortzette, is het niet altijd noodig, die archieven te onderscheiden.*¹²⁸

Het is duidelijk dat Maris dit van toepassing vond op het hofarchief. Hoewel het Hof van Gelre en Zutphen officieel in 1795 werd opgeheven en de rechterlijke functies werden verleend aan het nieuwe *Hof van Justitie*, zette deze “de rechterlijke werkzaamheden op de oude wijze voort zonder merkbare onderbreking; de stijl van den Hoven, zoals vanouds gebruikelijk, bleef gehandhaafd, terwijl de in 1651 ingevoerde kanselarij-ordonnantie haar geldigheid behield, evenals andere vroegere reglementen en voorschriften. [...] Er was dus continuïteit”.¹²⁹ Ook bij de overname van het *Hof van Justitie* door het nieuwe *Departementaal Gerechtshof* veranderde er weinig: “Overigens week dit Hof in vrijwel geen enkel opzicht van het Hof van Justitie af”.¹³⁰ Met uitzondering van het verlies van de politieke en bestuurlijke functies van het Hof van Gelre en Zutphen na 1795, was er dus weinig veranderd aan de rechterlijke organisatie en archiefvorming. Hierdoor heeft Maris dus besloten om het archief niet in drieën te splitsen, maar bij elkaar te houden.

*§ 17. Bij de ordening van een archief behoort derhalve voor alles zooveel doenlijk de oorspronkelijke orde te worden hersteld. Eerst daarna kan worden beoordeeld, of en in hoeverre het wenschelijk is van die orde af te wijken.*¹³¹

*§ 18. De oorspronkelijke orde van een archief mag worden gewijzigd, om afwijkingen van den algemeenen bouw van het archief te verbeteren, onverschillig of die afwijkingen aan vergissingen van beheerders van het archief toe te schrijven, dan wel zijn voortgevloeid uit eene wijziging van voorbijgaanden aard in het systeem van bewaring der archiefstukken.*¹³²

De ordening van het archief, en hier dus ook de indeling van de inventaris in rubrieken, of afdelingen, zijn door Maris overgenomen uit het Repertorium of het Memorie- en Resolutieboek van het Hof, die dezelfde afdelingen kent. Maris twijfelde of de hof-archivarissen dit systeem ook fysiek volgden: “Want het is niet

¹²⁸ Ibidem, blz. 92.

¹²⁹ Maris, *Inleiding*, blz. 268.

¹³⁰ Maris, *Inleiding*, blz. 269.

¹³¹ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 36.

¹³² Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 38.

altijd zeker, of ze het allemaal ook zo netjes hadden staan; ik betwijfel altijd aan die systematische orde. Er zijn alleen aanwijzingen dat ze die onderwerpen uit elkaar hielden”.¹³³ De oorspronkelijke orde waarin het archief zich bevond, tijdens de vorming ervan, is dus niet meer te achterhalen, vanwege de tussenkomst van andere archivariissen, de grote tijdsoverbrugging en het gebrek aan documentatie van deze orde. Maris heeft dus alleen enkele indicaties gevonden dat de verschillende onderwerpen (en dus afdelingen) waarschijnlijk uit elkaar werden gehouden, maar over welke aanwijzingen dit zijn gaat ze verder niet op in.

*§ 19. Bij de ordening van een archief behoort slechts in de tweede plaats te worden gelet op de belangen van historische onderzoeken.*¹³⁴

Muller, Feith en Fruin bedoelen hier dat men bijvoorbeeld niet op onderwerpen moet gaan scheiden, en series uit elkaar halen om op deze onderwerpen te sorteren. Zoals eerder genoemd is, zijn chronologisch geordende inventarissen ook niet archivistisch verantwoord, terwijl dit voor historici wel bruikbaar zou kunnen zijn. Maris heeft zich archivistische belangen altijd voorop laten gaan bij haar inventarisatie, maar heeft altijd de gebruiker, zijnde historicus of niet, in haar achterhoofd gehouden.¹³⁵ Zo heeft ze dus de inventaris systematisch ingedeeld en grotendeels volgens de *Handleiding* gehandeld, maar ook chronologische lijsten en alfabetische indices opgesteld, en natuurlijk een zeer gedetailleerde inleiding met de geschiedenis van het Hof van Gelre en Zutphen geschreven, om historisch onderzoek te vergemakkelijken.¹³⁶

*§ 58. Deelen, losse stukken, charters en kaarten moeten in ééne orde, niet in afzonderlijke afdeelingen volgens hun uiterlijken vorm worden geplaatst.*¹³⁷

Bepaalde stukken, zoals charters en kaarten, moeten natuurlijk op een andere wijze bewaard worden dan de documenten waar zij bij horen. Muller, Fruin en Feith bedoelen met deze paragraaf dat deze stukken ook zeker zo bewaard moeten blijven, maar dat zij niet in een aparte afdeling die met hun fysieke vorm

¹³³ Gelders Archief, 0124 gesproken toelichtingen Kant A (spoor 1), 77^e minuut.

¹³⁴ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 40.

¹³⁵ Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 1', blz. 89.

¹³⁶ Hoewel de inleiding bekend staat als moeizaam te doorgronden, en daarbij niet een makkelijk hulpmiddel is voor de inventaris. Zie ook: Gubbels, 'Het archief als tweede huis, deel 2', blz. 112 – 113.

¹³⁷ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 103.

overeenkomst moeten worden gesorteerd. Maris heeft dit dan ook niet gedaan. Wel heeft zij een aparte kaartenlijst gepubliceerd, inclusief verwijzing naar de inventarisnummers waartoe de kaarten behoren¹³⁸. Andersom heeft zij ook naar de kaartenlijst verwezen bij de inventarisnummers in de inventaris.¹³⁹

*§ 61. Aan het hoofd van iedere hoofdafdeeling van den inventaris plaatse men noten, die in korte trekken de geschiedenis en de werkkring van het college of den ambtenaar, van wien deze afdeeling afkomstig is, beschrijven.*¹⁴⁰

De auteurs van de *Handleiding* betogen hier dat elke (hoofd)afdeling kort beschreven wordt alvorens de inventaris vervolgd wordt. Maris heeft echter alleen incidenteel *N.B.*'s geplaatst onder afdelingen, waarvan geen enkele een 'hoofdafdeling' is. Vele onderafdelingen en stukken zelf hebben wel noten, waarin informatie over de geschiedenis of samenstelling wordt gegeven. De geschiedenis van het Hof heeft Maris natuurlijk uitgebreid beschreven in de inleiding, en diende niet nogmaals herhaald te worden in de inventaris zelf.

*§ 62. Elk stuk van den inventaris moet worden voorzien van een doorlopend cijfer. Voor het aanduiden van de volgorde van beschrijvingen van den inhoud van stukken gebruike men in den inventaris doorlopende letters, ten einde het onderscheid tusschen de beide nummeringen duidelijk in het oog te doen vallen.*¹⁴¹

Archiefstukken dienen inventarisnummers worden gegeven. Volgens de *Handleiding* moet dat op een specifieke manier gebeuren:

- Inhoudsopgaven van nummers met (cursieve) letters
- Inventarisnummers met gewone cijfers
- Afdelingen met Romeinse cijfers
- Inventarissen van verschillende archieven in één deel met hoofdletters¹⁴²

¹³⁸ Maris, *Kaartenlijst en Index*, blz. 277 – 292.

¹³⁹ Een voorbeeld hiervan is inventarisnummer 6943. *Plattegronden van de vestigingwerken van Sint Andries, Gulik, Ratzenburg in Stiermarken, Bredevoort, het kasteel van Turijn in Savoye, Bourtange, Meurs, de Voorn, Grol, Groningen en Arnhem, 17^e eeuw. 11 kaarten. N.B. Zie kaartenlijst no. 58. Zie Maris, Inventaris, blz. 247.*

¹⁴⁰ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 106.

¹⁴¹ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 106.

¹⁴² *Ibidem*, 107.

Maris heeft dit op haar eigen manier toegepast. Zoals te zien is in het overzicht van de inventaris, heeft zij de hoofdafdelingen genummerd met Romeinse cijfers. De onderafdelingen heeft zij hoofdletters gegeven. De afdelingen vallende *onder* deze onderafdelingen, heeft zij gewone cijfers gegeven. Afdelingen die *dáár* weer onder vallen, hebben kleine letters gekregen. De afdelingen die geen plaats in een van de drie hoofdafdelingen hebben, dus de *Deposita*, *Varia* en de *Handschriften* heeft zij geen (Romeinse) cijfers gegeven, maar blijven ongenummerd, om hen te onderscheiden van de ‘echte’ inventaris. De vier onderafdelingen van de *Deposita* hebben daarentegen wel hoofdletters. Alle stukken zijn uiteraard wel voorzien van inventarisnummers.

5.4.2 Archiefstukken

*§ 22. Geen deel, lias of bundel mag worden uiteengenomen, zoolang het motief, dat tot het bijeenbrengen daarvan heeft geleid, niet gebleken is.*¹⁴³

*§ 23. Het uiteennemen van deelen en bundels met losse stukken, die door latere beheerders van het archief zijn samengesteld, is zoo nodig geoorloofd. Is het bedoelde deel of de bedoelde verzameling echter dikwijls door de administratie zelve of door geleerden gebruikt en als geheel geciteerd, dan verdient het de voorkeur ze intact te laten en als geheel te beschrijven, waarnaast dan eene afzonderlijke beschrijving der stukken kan staan op de plaatsen van den inventaris, waarop elk stuk behoort.*¹⁴⁴

*§ 26. De losse stukken, waarvan door inwendige of uitwendige aanwijzingen blijkt, dat zij vroeger deel hebben uitgemaakt van serieën of dossiers, moeten zoo mogelijk weder tot serieën of dossiers worden verenigd.*¹⁴⁵

*§ 30. Voorzooverre stukken bepaaldelijk in resolutiën worden vermeld, kunnen zij tot eene serie bijlagen der resolutiën worden vereenigd, met dien verstande, dat dossiers afzonderlijk moeten worden gehouden.*¹⁴⁶

¹⁴³ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 46.

¹⁴⁴ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 48.

¹⁴⁵ *Ibidem.*, 51.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 60.

*§ 36. Stukken, die uit een archief afgedwaald, door schenking of aankoop weder daarin terugkomen, mogen daarmede weder worden vereenigd, indien hunne afkomst uit het archief duidelijk blijkt.*¹⁴⁷

*§ 86. Men onderscheide tusschen een dossier en een bundel stukken. Een dossier is gevormd, terwijl het archief nog leefde; een bundel is, nadat het is afgestorven, door een lateren beheerder gevormd.*¹⁴⁸

Zoals past bij het respecteren van de oude orde past, behoren in de regel gebundelde stukken gebundeld te blijven. Losse stukken, die bij deze bundels blijken te horen, mogen wel toegevoegd worden. Ook mogen stukken die, tijdens het inventariseren, elders gevonden zijn en weer in handen zijn gekomen weer bij het archief worden gevoegd.¹⁴⁹ Maris heeft hierin de auteurs van de *Handleiding* en haar voorganger Driessen gevolgd. Hij heeft geen bundels uit elkaar gehaald, alleen her en der losse stukken op de juiste plaats gezet. Enkele series uit het archief blijken in de tijd van ontstaan zelf niet goed te zijn gecompileerd, zoals bijvoorbeeld in *Missiven en resolutiën en verdere stukken, waaronder beschikkingen en sententiën in minuut, in criminele zaken, 1615-1794*, in de eerste afdeling, aldus Maris.¹⁵⁰ Stukken overlappen hier elkaar continue. Door de tijd heen zou dit, door de verschillende methodes van de archivariissen die het onder handen hebben gehad, verergerd kunnen zijn geworden.¹⁵¹ Banden, waarbij het motief van bijeenbrengen niet duidelijk is, laat Maris liever ook intact, “want ze zijn in deze vorm al veel gebruikt”.¹⁵² Het zou dus veel extra, omslachtig, werk veroorzaken om deze bundels te splitsen. Het woord ‘bundel’ zelf heeft Maris overigens overal vermeden, en in plaats daarvan de term ‘omslag’ of ‘pak’ gebruikt. Dit gaat tegen de regels van de *Handleiding* in, maar Maris zei hierover het volgende:

*Nou heb ik het woord bundel overal vermeden, omdat ik het een vervelend woord vind, waar het publiek altijd een ander denkbeeld bij heeft dan dat de handleiding dat heeft.*¹⁵³

Dit is een ander voorbeeld waarbij Maris dus de belangen voor de gebruiker voor de archivalische belangen zet.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 66.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 142.

¹⁴⁹ Maris, *Inleiding*, blz. 254.

¹⁵⁰ Zie: Maris, *Inventaris*, blz. 14, inventarisnummers 468 – 640.

¹⁵¹ GldA, 0124, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 1), 99^e minuut.

¹⁵² Gelders Archief, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 3), 29^e minuut.

¹⁵³ GldA, 0124, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 1), 106^e minuut.

Bij liassen die al eerder, waarschijnlijk door vroegere ambtenaren bij het overbrengen van het hofarchief, uit elkaar zijn gehaald, heeft Maris dit genoteerd door aan te geven dat het geliasseerd is geweest. Deze informatie kan inmiddels nuttig zijn voor de gebruiker. Maris heeft er ook voor gekozen om dit in de beschrijving van een stuk zelf te doen, en niet in een ondergeschikte N.B. Als zij dit wel had gedaan, had ze alle stukken bij elkaar moeten zoeken die in dezelfde liassen hebben gezeten. Dit zou ook onmogelijk zijn, omdat er geen inzicht is over welke stukken in welke liassen zaten. Er zijn alleen fysieke aanwijzingen dat stukken in liassen hebben gezeten, maar niet over de inrichtingen van deze liassen.¹⁵⁴ De incidentele stukken waarbij zeker te stellen is dat zij één lias gevormd hebben heeft zij aangeduid als een verbroken lias, de overige stukken waarbij dit niet duidelijk is, zijn geliasseerd geweest genoemd.¹⁵⁵

*§ 65. Men onderscheide scherp tusschen archiefstukken en handschriften. Tot de laatsten behooren rechtsboeken, stedebeschrijvingen, verzamelboeken, oorkonden, kaarten enz., die aan particulieren hebben behoord.*¹⁵⁶

Dit advies van de *Handleiding* heeft Maris dan wel degelijk gevolgd, door, naast de drie afdelingen, ook een aparte rubriek *Handschriften* te vormen. Het grootste deel, hoewel niet allen, hebben ook aan particulieren toebehoord.

5.4.3 Beschrijven van archiefstukken

*§ 37. Bij de beschrijving van een archief sta op den voorgrond, dat de inventaris slechts als wegwijzer behoeft te dienen; hij geve dus een overzicht van den inhoud van het archief, niet van den inhoud der stukken.*¹⁵⁷

Deze regel zal Maris in haar achterhoofd hebben gehouden bij het inventariseren van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, maar of dit echt naar de voorgrond is gekomen is te betwijfelen. De beschrijvingen die zij aan stukken heeft gegeven zijn niet per se beknopt, maar ook niet overvloedig aan informatie. Deze overvloed aan informatie bevindt zich echter in de vele, uitgebreide noten die zij bij stukken geplaatst heeft, en uiteraard in de inleiding. Tijdens het inventariseren van het hofarchief kwam

¹⁵⁴ Ibidem, 81^e minuut.

¹⁵⁵ GldA, 0124, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 3), 84^e minuut.

¹⁵⁶ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 107.

¹⁵⁷ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 68.

Maris simpelweg zoveel informatie tegen, die zij ook nodig had om een goede inventaris op te kunnen bouwen, die nog nergens anders bekend was, waardoor zij, geheel overeenkomend met haar karakter, zich genoodzaakt zag om deze kennis te delen. Het zou de inventaris en de inleiding goed doen als de weelde aan extra informatie in een andere vorm, bijvoorbeeld een boek, zou zijn gegoten.

§ 48. Elk nummer van den inventaris bevatte:

- a. den oude titel van het nummer (zoo die bestaat),*
- b. eene algemeene beschrijving van den inhoud,*
- c. het jaar of de jaren, waarover de stukken loopen,*
- d. de mededeeling, of het nummer bestaat uit één of meer deelen, pakken, omslagen, liassen, stukken, of charters,*
- e. eene opgave der stukken, die nog in het nummer aangetroffen worden, buiten het verband van den overigen inhoud.*

*Verdere mededeelingen omtrent de inhoud of den vorm kunnen in noten worden gedaan.*¹⁵⁸

Met deze opsomming geven Muller, Feith en Fruin de informatie die zij verwachten te zien in een beschrijving van een stuk. Maris heeft deze in zijn geheel, waar van toepassing, gevolgd. Hieronder volgt een voorbeeld:

2302. Acte van consent voor Aelt van Sorckstain, bezitter van het aan de landsvorst horige goed Sorckstain in het ambt Barneveld, om aan zijn vrouw Reynt lijftocht aan het goed toe te kennen. Minuut, 1558. 1 stuk.

*N.B. Vergel. voor dit goed: arch. Hof, civiele procesdossiers 1614 no. 20 (zie de beschrijving ten rijksarchieve).*¹⁵⁹

Het stuk heeft ten eerste een 'gewone' cijfer gegeven, zoals in paragraaf 62 van de *Handleiding* en in paragraaf 1.5.1. hierboven genoemd wordt. Dit stuk heeft geen oude titel, dus wordt dit niet genoemd. Maris geeft een korte, algemene beschrijving van de inhoud van de akte (*Acte van consent voor Aelt van Sorckstain, bezitter van het aan de landvorst horige goed Sorckstain in het ambt Barneveld, om aan zijn*

¹⁵⁸ Ibidem, 85.

¹⁵⁹ Maris, *Inventaris*, blz. 117.

vrouw Reynt lijftocht aan het goed toe te kennen), geeft aan in welk jaar het geproduceerd is (1558) en uit hoeveel en wat voor stukken het bestaat (*minuut, 1 stuk*). Stukken in dit nummer die buiten het verband van de inhoud staan zijn er niet. Verdere mededelingen kunnen, aldus de *Handleiding*, in een noot worden geplaatst, wat Maris ook gedaan heeft. In de N.B. die zij onder deze inventarisnummer geplaatst heeft, verwijst zij naar een ander stuk uit het archief wat betrekking heeft op deze zaak.

*§ 78. In regestenlijsten moeten eigennamen in hunne oorspronkelijke spelling worden medegedeeld. Titulaturen behooren in hun geheel te worden medegedeeld, behalve bij de landsheeren, waar men met den voornaamsten titel kan volstaan.*¹⁶⁰

§ 82. Bij het samenstellen van de alphabetische indices van persoonsnamen, die de regestenlijsten behooren te vergezellen, houde men het volgende in het oog:

- a. Persoonsnamen moeten bij voorkeur naar de familienamen, bij gebreke van dien naar de titulaturen, zoo ook die ontbreken, naar de voornamen worden gealphabetiseerd.*
- b. Nederlandsche familienamen zijn te alphabetiseeren op den klank af, volgens de uitspraak; letters, die niet worden uitgesproken, zij als niet geschreven te beschouwen.*
- c. Buitenlandsche familienamen zijn te alphabetiseeren volgens de oorspronkelijke spelling, zoo die met zekerheid blijkt.*
- d. Voornamen zijn te alphabetiseeren volgens de in de regestenlijst meest voorkomende spelwijze onder inachtneming van het sub b opgemerkte.*
- e. Familie- en voornamen van gelijken oorsprong behooren in den index bij elkander te worden geplaatst.*¹⁶¹

Paragraaf 78 slaat alleen op regestenlijsten, maar Maris heeft dit ook toegepast op de inventaris zelf. Over het aanhouden van de eigennamen in de originele spelling zegt ze het volgende:

Dat heb ik gedaan, omdat ik natuurlijk geen regestenlijst heb, en ten tweede vind ik het wel eens aardig juist als het oude stukken zijn, van vijftienhonderd-zoveel, om het maar

¹⁶⁰ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 127.

¹⁶¹ Muller, Feith en Fruin, *Handleiding*, blz. 132.

*zo veel mogelijk bij het oude te laten, en dan heeft een normalisering alleen zin als een naam heel veel voorkomt.*¹⁶²

Ze vervolgt:

*Maar ik vind het normaliseren eigenlijk gezegd alleen goed te verdedigen in het algemeen gesproken, als het geografische namen zijn.*¹⁶³

In het derde deel van de inventaris van het Hof van Gelre en Zutphen die Maris gepubliceerd heeft, heeft ze een alfabetische index geplaatst.¹⁶⁴ Hierbij heeft ze de regels uit paragraaf 82 nagevolgd. Uiteraard heeft ze hierbij ook verwezen naar de relevante inventarisnummers.

5.5 Conclusie

Zoals uit de analyse hierboven blijkt, was Maris een nagenoeg perfecte leerling van de *Handleiding*, zij het hier en daar wat aanpassingen. De grootste afdwaling die Maris gemaakt heeft, is de grootte en de inhoud van haar inleiding. Muller, Feith en Fruin proponeren korte noten onder de (hoofd)afdelingen om een relevante achtergrondgeschiedenis te geven van de archiefvormer. Maris heeft onder een enkele afdeling en stukken inderdaad een noot gevoegd om dit te doen. Het meeste van deze informatie is echter in de inleiding te vinden.

De *Handleiding* voorschrijft dat historisch onderzoek ondergeschikt is aan de archivistische belangen bij het inventariseren van een archief. De inleiding is vanzelfsprekend onderdeel van een archiefinventaris. Door zo'n veelomvattende inleiding te schrijven zoals Maris gedaan heeft, die zoals boven genoemd uit 425 pagina's bestaat, heeft zij allicht deze regel buiten beschouwing gelaten. De inventaris van het hofarchief zoals hij nu is, is een voorname bron en naslagmiddel voor de geschiedenis van het Hof van Gelre en Zutphen. Dit is voor archieven altijd wel de bedoelingen, maar Maris heeft met haar inleiding al zo veel historisch onderzoek verricht, terwijl dat eigenlijk niet haar taak zou moeten zijn, maar voor die van de gebruiker. Als getraind historicus zou het voor haar waarschijnlijk moeilijk zijn geweest om al deze informatie niet te verzamelen. Deze kennis is ook noodzakelijk voor archivarissen om een goede inventaris van een archief te kunnen vormen. Het is echter makkelijk om Maris hiervoor te

¹⁶² GldA, 0124, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 3), 47^e minuut.

¹⁶³ Ibidem, 49^e minuut.

¹⁶⁴ Maris, *Kaartenlijst*, blz. 293 – 406.

vergeven, omdat zij de inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen volledig op vrijwillige en onbezoldigde basis heeft gedaan.

HOOFDSTUK 6: CONCLUSIE

In Hoofdstuk 1 werd als te beantwoorden vraag van dit onderzoek gesteld: hoe loopt de inventarisatiegeschiedenis van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, en kunnen er hieruit conclusies worden getrokken over de invloed van I.A. Nijhoff op de archiefwetenschap? Door te kijken naar de ontwikkelingen in de archiefwetenschap, het Gelderse archiefwezen, de archivariissen Nijhoff sr., Nijhoff junior en Maris, hun inventarisaties van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen kan er nu een concluderend antwoord gegeven worden.

Tot en met de negentiende eeuw was er nog geen sprake was van een archiefwetenschap zoals wij die kennen. Door de Franse Revolutie van 1789 ontstond er oud archief in Nederland, en was het noodzakelijk om manieren te ontwikkelen om deze archieven te ordenen, te bergen en te beheren. De belangrijkste persoon in de eerste helft van de negentiende eeuw die hier een systeem voor ontwikkeld heeft was Isaak Anne Nijhoff. Hij stelde de tijdrekenkundige orde voor, waarbij alle archiefstukken op een chronologische wijze geordend worden, en probeerde via zijn bijdrages in zijn tijdschrift dit over te brengen naar andere archivariissen, om zo standaardisatie in het vak te behalen. Hij liet zijn zoon, Paulus Nijhoff, het archief van het Hof van Gelre en Zutphen inventariseren geheel naar de archivistische methode die Nijhoff sr. zelf ontwikkeld heeft.

De standaardisatie die Nijhoff wilde kwam echter pas aan het eind van de negentiende eeuw. Er kwam een Vereniging van Archivariissen die hun eigen tijdschrift uitgaven, waarin archivariissen in Nederland op een centrale plek met elkaar over het vak konden discussiëren. Hieruit volgde de publicatie van de *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* in 1898. Dit was een codificatie van al gebruikte methoden door archivariissen, geselecteerd door drie rijksarchivariissen, Muller, Feith en Fruin. Deze methode weerspreekt het belang van de tijdrekenkundige orde, en stelt daarentegen een systematische indeling voor, geleid door de constructie van het archief zelf, oftewel door het structuurbeginsel. Archiefstukken worden hierdoor niet meer uit hun context gehaald, hetgeen bij Nijhoff wel het geval was.

De tweede inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen vindt plaats in de jaren '60 en '70 van de twintigste eeuw door Adriana Johanna Maris. Tijdens haar archiefstudie werd zij opgeleid volgens de methode van de *Handleiding*, wat in heel Nederland als basisboek is gaan gelden. Bij het inventariseren van het hofarchief heeft zij de oude inventaris van Nijhoff junior volledig afgewezen, en heeft zij zich grotendeels gehouden aan de regels die in de *Handleiding* genoemd worden. Nijhoff heeft

dus geen directe invloed gehad op de tweede inventarisatie van het archief van het Hof van Gelre en Zutphen.

De kern van Nijhoff's archivistische methode vormt de tijdrekenkundige orde. De *Handleiding* beschreef meerdere nadelen aan deze manier van ordenen, de voornaamste zijnde dat de context van archiefstukken zo verdwijnt. Op dat gebied heeft Nijhoff dus geen blijvende invloed gehad op de archiefwetenschap. Toch is Nijhoff een van de belangrijkste personen van de negentiende eeuw geweest voor de archivistiek. Hij was een van de eerste professionele archivarissen van Nederland, en heeft zich gedurende zijn carrière ingezet voor de bevordering van dit vak. Hij was de eerste echte archieftheoreticus van Nederland. Hij bood andere archivarissen een podium aan om hun inventarissen te delen, en aan beoordeling bloot gesteld te worden. Zijn streven was standaardisatie van het vak.

Het heeft bijna een eeuw geduurd voordat zijn wens in vervulling kwam. Zonder Nijhoff, die als drijfveer handelde en probeerde te archiefwetenschap te professionaliseren, zouden de Vereniging van Archivarissen en daarmee de *Handleiding* nooit tot stand kunnen zijn gekomen.

LITERATUURLIJST

Literatuur

Bakhuizen van den Brink, R.C., *Overzicht van het Nederlandsche Rijks-archief* (Den Haag 1854).

le Bailly, M.Ch., *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland zowel in eerste instantie als in hoger beroep* (Hilversum 2008).

Berns, J.L., e.a., *Archief Hof van Friesland. Inventaris van het archief van de Raad, na 1515 het Hof van Friesland (1502) 1516 - 1811* (Hilversum 1999).

Skemer, D.C., 'Diplomatics and Archives' in: *American Archivist* vol. 52 (zomer 1989).

Dorsman, L., *Anderhalve eeuw geschiedenis. (Nederlands) Historisch Genootschap 1845 – 1995* (Den Haag, 1995).

Dorsman, L., 'De nieuwe eruditie: het ontstaan van een historisch bedrijf', in: *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500 – 2000* (Hilversum 2002).

Duranti, L., 'Diplomatics: New Uses for an Old Science part I' in: *Archivaria* 28 (zomer 1989).

Goelema, W.E., 'De Handleiding: nieuwlichterij of codificatie?' in: P. Brood, red. *Respect voor de oude orde. Honderd jaar Vereniging van Archivarissen in Nederland* (Hilversum 1991), 61 – 72.

Gubbels, M., 'Het archief als tweede huis. Leven en werk van mej. dr. A.J. Maris (1900 – 1996), deel 1' in: *Arnhems Historisch tijdschrift* (juni 2015), blz. 76 – 95

Gubbels, M., 'Het archief als tweede huis. Leven en werk van mej. dr. A.J. Maris (1900 – 1996), deel 2' in: *Arnhems Historisch tijdschrift* (september 2015), blz. 106 – 126.

Hempenius-van Dijk, B.S., *Hof van Friesland. De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor het Hof van Friesland zowel in eerste instantie als in appel* (2004).

Horsman, P. J., *Kennis, thee en een koekje. Het archiefonderwijs in Nederland*, in: 'Archievenblad, december 2008, blz. 10 – 15.

Horsman, P.J., Ketelaar, F.C.J., en Thomassen, T.H.P.M., *Tekst en Context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998).

Huistra, P., 'R.C. Bakhuizen van den Brink en de moderne geschiedwetenschap. Filologie, geschiedenis en archief', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 122e jaargang, nummer 3, blz. 334 – 347.

Huizinga, J., *De wetenschap der geschiedenis* (Haarlem 1937)

Ketelaar, F.C.J., 'In het archiefwezen meerde leven. De nationale archiefpolitiek van Bakhuizen van den Brink 1851 - 1865', in: *Een vorstelijk archivaris. Opstellen voor Bernard Woelderink* (Zwolle 2003), 190-196.

Keverling Buisman, F., *Hof van Gelre en Zutphen 1543 – 1811* (Hilversum, 2019).

Keverling Buisman, F., 'Van Hasselts nalatenschap. Tweehonderd jaar archiefzorg in Gelderland (1802 – 2002)' in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* (2003), deel XCIV, blz. 81 – 134.

Lenting, L.E., 'Levensschets van Paulus Nijhoff', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1868), 262 – 274.

Maris, A.J., en Driessen, H.L., *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), eerste deel. Inleiding/een geschiedkundig overzicht gevolgd door naamlijst van stadhouders, kanseliers, raden en verdere functionarissen* (Arnhem 1978).

Maris, A.J., en Driessen, H.L., *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), tweede deel. Inventaris en bijlagen* (Arnhem 1973)

Maris, A.J., en Driessen, H.L., *Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543 – 1795), het Hof van Justitie (1795 – 1802), en het Departementaal Gerechtshof (1802 – 1811), derde deel. Kaartenlijst en index* (Arnhem 1973).

Meij, P.J. e.a., *Een Gelders geschiedschrijver. Mr. Isaac Anne Nijhoff (1795 – 1863) herdacht op 20 juni 1963* (Den Haag 1963).

Mentink, G.J., *Lijst van geschriften van dr. Adriana Johanna Maris* (Arnhem 1980).

Mentink, G.J., 'Mw. dr. A.J. Maris', in: F.W.F.J. Scholten e.a., *Honderd jaar Gelre, vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897 – 1997* (Hilversum 1997), blz. 189 – 196.

Milo, J.M. en van Dongen, E.G.D., *Hof van Utrecht. Hoofdpijnen van het procederen in civiele zaken* (2018).

Moorman van Kappen, O., 'Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen ontsloten', in: *Nederlands Archievenblad* (1979), blz. 10 – 21.

Molina, M., 'Archives and Bookkeeping in Southern Mesopotamia during the Ur III period', in: *Compatibilités* 28 (juni 2016).

Muller Fz., S., Feith, J.A. en Fruin Th.Az. R., *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* (Groningen 1898).

Nijhoff, I.A., 'Overzicht van de tot het heden (Junij 1863) in Nederland gedrukte inventarissen van oude archieven', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 2^e reeks, 3^e deel, blz. 71-72.

Nijhoff, I.A., *Reize langs den Rhijn van Arnhem naar Coblentz, en vervolgens langs de Maas terug naar Arnhem; gedaan in oogstmaand, 1807* (Arnhem 1809).

Nijhoff, P., 'Bijdragen tot de geschiedenis van het voormalig Hof van Gelderland, opgemaakt uit zijn oud archief en andere onuitgegeven stukken', in: *Bijdragen* reeks 1 deel 10 (1856), blz. 85-128.

Nijhoff, P., *Kort overzicht van het oud provinciaal archief van Gelderland* (1865).

Posner, E., *Archives in the Ancient World* (Massachusetts 1972)

Strömberg, J.B.L.D., *The oldest archival science: Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management from 1571, and a monography on archives from 1632 by Baldassare Bonifacio* (Lund 2010).

Webb, K., "'The House of Books': Libraries and Archives in Ancient Egypt", in: *Libri* vol. 63, deel 1 (maart 2013), blz. 21 – 32.

Woelderink, B., *Hoofdpijnen van de geschiedenis en organisatie van het archiefwezen* (Den Haag 1972), blz. 4.

Primaire bronnen

Archieven

Gelders Archief, 0039 *Gedeputeerde Staten*.

Gelders Archief, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*.

Gelders Archief, 0650 A.J. Maris.

Gelders Archief 1185 I.A. en P. Nijhoff (1775 – 1864 (1964)).

Nationaal Archief, Den Haag, *Hof van Holland*, nummer toegang 3.03.01.01.

Nationaal Archief, Den Haag, *Stichting Archiefschool en taakvoorganger Rijksarchiefschool*, nummer toegang 2.19.210.

Tresoar, 14 *Hof van Friesland*.

Het Utrechts Archief, 239-1 *Hof van Utrecht*.

Tijdschriften

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, reeks 1 deel 1 (1837).

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, reeks 1 deel 7 (1850).

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, reeks 1 deel 9 (1854).

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, reeks 2 deel 3 (1864).

Nederlands archievenblad, 1892, 1 februari 1892, blz. 1 – 7.

Interviews

Gelders Archief, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 1).

Gelders Archief, 0124 *Hof van Gelre en Zutphen*, gesproken toelichtingen Kant A (spoor 3).